

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΙΣ ΗΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ

A. Θεωρητικές προσεγγίσεις

1. Διεθνική μετανάστευση

Τα νέα χαρακτηριστικά των πληθυσμιακών μετακινήσεων που άρχισαν να εκδηλώνονται μετά τις πολιτικές ανατροπές του 1989-1991 και μέσα στο πλαίσιο της εντεινόμενης παγκοσμιοποίησης ενίσχυσαν το θεωρητικό αναστοχασμό γύρω από το κυρίαρχο ερμηνευτικό σχήμα της προσαρμογής/αφομοίωσης των μεταναστών στις κοινωνίες υποδοχής ενθαρρύνοντας κριτικές προτάσεις για την εννοιολόγηση και ανάλυση του μεταναστευτικού φαινομένου (Βεντούρα και Τρουμπέτα, 2006, σελ. 21-22). Οι εισηγήτριες της διεθνικής θεώρησης, οι πολιτισμικοί ανθρωπολόγοι Linda Basch, Nina Glick-Schiller και Cristina Szanton-Blanc (1994), βασισμένες σε έρευνες πεδίου πάνω στις μεταναστευτικές κοινότητες των ΗΠΑ στις αρχές της δεκαετίας του 1990, ανέδειξαν τα «διεθνικά κοινωνικά πεδία» (*transnational social fields*) ή αλλιώς τους «διεθνικούς χώρους» (*transnational spaces*), που διαμορφώνουν οι σύγχρονοι μετανάστες μέσα από τις συστηματικές οικονομικές, κοινωνικές, πολιτισμικές και πολιτικές δραστηριότητες και διασυνδέσεις τους τόσο με την κοινωνία καταγωγής όσο και με εκείνη της εγκατάστασής τους. Έδωσαν έμφαση στο μεταναστευτικό υποκείμενο, ορίζοντάς το ως «διαμετανάστη» (*transmigrant*) και στις σχέσεις του με το κράτος καταγωγής, οι οποίες συμβάλλουν στην απο-εδαφοποίηση του (*deterritorialization*). Συνέδεσαν, τέλος, τη διεθνικότητα με τη διεθνή διείσδυση του παγκόσμιου κεφαλαίου και την εμφάνιση των ανισοτήτων και την ερμήνευσαν ως υπονόμηση, ταυτόχρονα, όμως, και ως ενίσχυση των ηγεμονικών κατασκευών του έθνους-κράτους, της τάξης, του φύλου και της φυλής.

Ο νέος τρόπος προσέγγισης του μεταναστευτικού φαινομένου συνάντησε τεράστια αποδοχή τα επόμενα χρόνια από τους κοινωνικούς επιστήμονες, όπως μαρτυρά η πληθωριστική χρήση του όρου «διεθνικότητα» και των ποικίλων νεολογισμών που τον συνόδευαν σε τίτλους ακαδημαϊκών δημοσιεύσεων, συνεδρίων, και ερευνητικών προγραμμάτων. Σε αντίθεση, όμως, με την ευφορία που γεννούσαν οι πολυάριθμες εμπειρικές έρευνες, η θεωρητική πλαισίωση της διεθνικής έρευνας συνοδεύτηκε εξ αρχής από αρκετές συγχύσεις, πλήθος ερωτημάτων και συχνά αμφισβήτηση της ίδιας της έννοιας, που απέρρεε από την περιεκτικότητά της, την αποσπασματικότητα του αναδύμενου ερευνητικού πεδίου και τους μεθοδολογικούς φραγμούς των μελετητών της (Καραγιάννης, 2006). Η διεθνική μετανάστευση, υποκατηγορία ευρύτερων διεθνικών κοινωνικών σχηματισμών, αποτέλεσε πράγματι μια καινούρια έννοια-«ομπρέλα» για

πληθώρα πρακτικών και θεσμών που συνέδεσαν μετανάστες, άτομα, κράτη και οργανισμούς σε πολλαπλούς τόπους. Σε μια προσπάθεια εννοιολόγησής της, ο Vertovec (2009, σελ. 4-13) ταύτισε τη διεθνικότητα κατ' αρχάς με μια νέα *κοινωνική μορφολογία*, δηλαδή ένα νέο κοινωνικό σχηματισμό, ο οποίος συνίσταται στην τριαδική σχέση που αναπτύσσεται μεταξύ μιας διασκορπισμένης ανά τον κόσμο εθνοτικής κοινότητας, του κράτους εγκατάστασης και εκείνου της καταγωγής. Αναγνώρισε, επίσης, σε αυτήν ένα *είδος συνείδησης* που χαρακτηρίζεται από πολλαπλές ταυτίσεις και ρωγμές μνήμης, καθώς και έναν *τρόπο πολιτισμικής αναπαραγωγής* που διακρίνεται για τη ρευστότητά του και αποτυπώνεται ως «κρεολοποίηση», «υβριδισμός» ή «πολιτισμική μετάφραση». Συνέδεσε, τέλος, τη διεθνικότητα με *οικονομικές ροές* (κεφάλαια πολυεθνικών εταιρειών ή εμβάσματα μεταναστών) και *πολιτικές δραστηριότητες* μέσα σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον (ΜΚΟ, κρατικές πολιτικές υπέρ αποδήμων), αλλά και με νέες διατοπικότητες (*translocalities*), δηλαδή με μια *νέα πρόσληψη του χώρου και του τόπου*.

Ο κοινωνιολόγος Alejandro Portes επισήμανε αρκετά νωρίς τις παγίδες αλλά και τις υποσχέσεις της διεθνικής έρευνας και συνέβαλε καθοριστικά στη διασαφήνιση της νέας έννοιας. Όρισε ως διεθνικές πρακτικές των μεταναστών τις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικο-πολιτισμικές διασυνδέσεις που υπερβαίνουν εθνικά όρια, διακρίνονται από τακτικότητα, πυκνότητα, διάρκεια και ποικιλία, έχουν ως φορείς τούς μετανάστες και τα κοινωνικά δίκτυά τους, αξιοποιούν τις νέες τεχνολογίες και αναπτύσσονται ως στρατηγικές/απαντήσεις των υποδεέστερων ομάδων απέναντι στο κυρίαρχο οικονομικό σύστημα και τις κρατικές πολιτικές (Portes, Guarnizo and Landolt, 1999). Για την ομάδα αυτή η διεθνικότητα αποτελεί «ένα περίπλοκο αλλά βασικά κλειστό σύνολο [διασυννοριακών] σχέσεων, τόσο περιεκτικών ώστε στην ουσία να εξαλείφουν κάθε διάκριση ανάμεσα στο “εδώ” και το “εκεί”» (Waldinger and Fitzgerald, 2004, σελ. 1180). Απέναντι σε αυτή την προσέγγιση της διεθνικότητας ως μιας κατάστασης και ενός συνεχούς, η Levitt (2001b) παρουσίασε μια πιο ασταθή και λιγότερο έντονη διάστασή της. Υποστήριξε τη μεταβλητότητα των διεθνικών δραστηριοτήτων μέσα στο χρόνο, ανά γενεές και μεταναστευτικές κοινότητες, την ποικιλία τους ως προς την ποιότητα και τους στόχους τους και την εξάρτησή τους από τα ρευστά διεθνικά πεδία μέσα στα οποία αναπτύσσονται.

Η διαφορετική ερμηνεία της πρόθεσης «διά» από τις διάφορες επιστημονικές πειθαρχίες, η οποία αναμφισβήτητα σχετίζεται με τις ισχύουσες ιδέες και πρακτικές απέναντι στο εθνοτικό (*national*) και πολιτικό συν-ανήκειν (*civic*), επέτρεψε την επικράτηση δύο διακριτών προσεγγίσεων της διεθνικότητας (Morawska, 2001a, σελ. 175-177). Από τη μία πλευρά, κοινωνιολόγοι και ανθρωπολόγοι είδαν μέσω των διεθνικών πολιτικών δεσμών, των διασυννοριακών οικονομικών δραστηριοτήτων, των πολλαπλών κοινωνικών δικτύων και των πολιτισμικών ταυτοτήτων των διεθνών μεταναστών της Βόρειας κυρίως Αμερικής την απο-εδαφοποίηση του εθνικού κράτους και όχι την υπονόμευσή του. Προσέγγισαν, δηλαδή, το μεταναστευτικό φαινόμενο ως ένα σύνολο κοινωνικών

διαδικασιών που «διαπερνούν» (*going horizontally across*) πολιτικά κατά βάση όρια, δημιουργούν διεθνικά πεδία και επιτρέπουν στα μεταναστευτικά υποκείμενα να αρθρώσουν πολιτικές διεκδικήσεις και να προαγάγουν προσωπικά οφέλη. Θεώρησαν, λοιπόν, το διεθνικό λόγο περί «απο-εδαφοποίησης» απόλυτα συμβατό με το «εθνικό», δηλαδή ως μια νέα νοσηματοδότηση του έθνους, της εδαφικότητας και του τρόπου συγκρότησης των συλλογικοτήτων, καθώς και ως μια προσπάθεια επαναπροσδιορισμού των σχέσεων του κράτους με τους απόδημους του (Levitt and Dehesa, 2003). Από την άλλη πλευρά, πολιτικοί επιστήμονες με την εμπειρία της ευρωπαϊκής υπερεθνικής ένωσης προσέλαβαν τη διεθνικότητα ως την «υπέρβαση» (*going beyond/ vertically over*) του εθνικού κράτους μέσα από την ανάπτυξη μιας συμπεριληπτικής μετα-εθνικής ταυτότητας του πολίτη, η οποία βασίζεται σε υπερεθνικούς πολιτικούς δεσμούς, υπερκρατικά δικαιώματα και πανανθρώπινες αξίες (Καραγιάννης, 2006, σελ. 25-26· Morawska, 2001a). Τη συγκεκριμένη ερμηνεία υιοθετούν, επίσης, οι πολιτισμικές και μετααποικιακές σπουδές, οι οποίες αντιπαρερχόμενες τις κυρίαρχες εθνικές αναγνώσεις του κόσμου εστιάζουν στον «τρίτο χώρο» που καταλαμβάνει το διασπορικό άτομο και στη μελέτη των θρησκευτικών δεσμών, των παγκοσμιοποιημένων ταυτοτήτων και των υβριδικών πολιτισμικών συστημάτων του (Βεντούρα, 2006, σελ. 34-36).

Ιδιαίτερη θέση στη διεθνή βιβλιογραφία καταλαμβάνει αναμφισβήτητα και ο προβληματισμός για το κατά πόσο είναι καινοφανές το διεθνικό φαινόμενο. Ο Portes και οι συνεργάτες του υποστήριξαν την ιδιαιτερότητα των διεθνικών πρακτικών των σύγχρονων μεταναστών, οι οποίες σε σχέση με εκείνες των παλαιότερων μεταναστευτικών ρευμάτων απέκτησαν την «κρίσιμη μάζα και την απαραίτητη συνθετότητα ώστε να μπορεί να γίνεται λόγος για ένα αναδυόμενο κοινωνικό πεδίο» (Portes, Guarnizo and Landolt, 1999, σελ. 217). Σύντομα, όμως, πολλοί ερευνητές έστρεψαν την έρευνά τους στο παρελθόν και στη συγκριτική μελέτη των δύο μεταναστευτικών ρευμάτων προς την Αμερική, των αρχών και του τέλους του 20ού αιώνα (Foner, 1997· Glick-Schiller, 1999· Morawska, 2001a· Smith, 2003). Όπως υποστηρίχτηκε, η διεθνικότητα δεν αποτελούσε τελικά ένα νέο φαινόμενο αλλά ένα νέο τρόπο προσέγγισης της μετανάστευσης. Οι διασυνδέσεις των μεταναστών στο παρελθόν, αν και υπαρκτές, υπήρξαν διαφορετικής μορφής, έντασης και έκτασης, ενώ διέφευγαν της επιστημονικής προσοχής μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1990 λόγω της επιρροής της κυρίαρχης αντίληψης περί εδαφικής, πολιτισμικής και κοινωνικής ισομορφίας (Wimmer and Glick-Schiller, 2002). Ως σημαντικότεροι παράγοντες που καθιστούν τους σύγχρονους διεθνικούς δεσμούς πιο έντονους και άμεσους προβάλλονται οι νέες τεχνολογίες επικοινωνίας και μεταφοράς, η μεγαλύτερη ανεκτικότητα και η αναγνώριση της πολυπολιτισμικότητας των κοινωνιών υποδοχής, οι διασπορικές πολιτικές των εθνικών κρατών και το νέο διεθνές καθεστώς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Levitt, 2001a, σελ. 21-27· Vertovec, 2009, σελ. 14-16). Κοντά στις μακρο-δυνάμεις που διαμορφώνουν τη διεθνικότητα των σημερινών μεταναστών και που σχετίζονται με το παγκόσμιο σύστημα, τα κράτη καταγωγής και

υποδοχής, οι μελετητές προσθέτουν μικρο-παραμέτρους, που αφορούν τα κοινωνικο-οικονομικά χαρακτηριστικά των μεταναστών και τις τοπικές συνθήκες στις κοινότητες καταγωγής και εγκατάστασης, για να καταλήξουν στο ότι πρόκειται για ένα «απείρωσ περίπλοκο» φαινόμενο, πολύ πιο πλουραλιστικό ως προς τη μορφή και το περιεχόμενο σε σχέση με το παρελθόν, καθώς και θεσμικά πιο προστατευμένο από τα εθνικά κράτη (Morawska, 2001a, σελ. 190-193, 196).

Υποστηρίζεται, ωστόσο, ότι οι ερευνητές με το να κατασκευάζουν ποιοτικές διακρίσεις ανάμεσα σε ένα κλειστό παρελθόν και ένα ανοιχτό παρόν, οι οποίες συνήθως υπαγορεύονται από έναν τεχνολογικό ντετερμινισμό, κινδυνεύουν τελικά να απο-ιστοριοποιήσουν το παρόν. Αντί λοιπόν η έρευνα να αναζητά ασυνέχειες ή παραλληλισμούς ανάμεσα στο τώρα και τότε, κλήθηκε στο εξής να εστιάσει κυρίως στη χρονική μεταβολή των πολιτικών σχηματισμών, οι οποίοι διαμορφώνουν τις συνθήκες για την ανάπτυξη της διεθνικής κοινωνικής δράσης, καθώς και στις αιτίες αυτών των αλλαγών (Waldinger and Fitzgerald, 2004, σελ. 1186-1192). Ο Waldinger (2008) επέμεινε ιδιαίτερα στην ανάδειξη της διεθνικότητας ως σταθερού χαρακτηριστικού της παγκοσμιοποιημένης νεωτερικότητας, τόσο της πρώιμης όσο και της ύστερης φάσης της. Υπογράμμισε μάλιστα τρεις διαφορετικές τροπικότητες μέσα από τις οποίες το μεταναστευτικό παρόν συνδέεται με το παρελθόν, δηλαδή την «επαναληπτικότητα» (*recurrence*), την «εξελισσιμότητα» (*secular change*) και την «ενδεχομενικότητα» (*contingency*) της εκδήλωσης του φαινομένου.

Το διεθνικό φαινόμενο άρχισε, λοιπόν, αρκετά γρήγορα να προσεγγίζεται ως προς την ιστορικότητά του, ταυτόχρονα και ως προς την περιπλοκότητα, τη συνθετότητα και τη δυναμική του. Οι ερευνητές επισήμαναν την ετερογένεια των διεθνικών πρακτικών, τη διαφορετική συχνότητα της εμφάνισής τους και τον άνισο βαθμό συμμετοχής των μεταναστών σε αυτές και τις συσχέτισαν με το οικονομικό, κοινωνικό και πολιτισμικό κεφάλαιο που εξακολουθούν να απαιτούν, ακόμα και σήμερα, η κινητικότητα και η επικοινωνία από μεγάλη απόσταση, καθώς και με τις ειδικές δυνάμεις/συνθήκες και τις ιδιαίτερες παραδόσεις που επενεργούν πάνω σε κάθε μεταναστευτική κοινότητα (Portes, Guarnizo and Landolt, 1999, σελ. 224, 233). Ως σημαντικές παραμέτρους για τη διατήρηση των δεσμών αναγνωρίζουν, επίσης, τη γεωγραφική εγγύτητα του κράτους υποδοχής με το κράτος αποστολής, το φύλο και την ηλικία των μεταναστών, τα ιστορικά και τα δημογραφικά χαρακτηριστικά της μεταναστευτικής κοινότητας, αλλά και το είδος και την ποικιλία των ροών που πραγματοποιούνται. Τέλος, προσδίδουν τη διαγενεακή διάσταση στο ζήτημα της διάρκειας της διεθνικότητας, καθώς δεν θεωρούν δεδομένη την ανθεκτικότητα μέσα στο χρόνο των δεσμών της δεύτερης και τρίτης γενεάς μεταναστών με την κοινότητα καταγωγής τους, δεν προδιαγράφουν, όμως, και τη φθίνουσα πορεία τους (Mahler, 1998, σελ. 82-87· Portes, 2003). Όπως υποστηρίζουν, ακόμα και αν η δεύτερη γενιά στερείται την ευχέρεια της μητρικής γλώσσας και δεν προτίθεται να εγκατασταθεί στη χώρα καταγωγής, διαθέτει τα κοινωνικά δίκτυα

και τις δεξιότητες για να γίνει διεθνικά ενεργή στο χρόνο, το βαθμό και το επίπεδο που θα την εξυπηρετεί (Levitt and Jaworsky, 2007, σελ. 133-134).

Όπως γίνεται αντιληπτό, οι νεότερες προσεγγίσεις νοηματοδοτούν τη διεθνικότητα σε συνάρτηση με τα πολυεπίπεδα και πολύπλευρα κοινωνικά πεδία (*social fields*) που διαμορφώνονται μέσα από την ταυτόχρονη έδραση (*embeddedness*) των μεταναστών σε περισσότερες από δύο κοινωνίες. Μέσα σε αυτούς τους χώρους πυκνές και ευρείες ροές προσώπων, χρημάτων, ιδεών, αξιών, πρακτικών και κοινωνικού κεφαλαίου ασκούν πολλαπλές επιρροές ακόμα και σε άτομα που δεν μετακινούνται, λειτουργώντας ως καταλύτες σημαντικών και διαφοροποιημένων αλλαγών στον οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό τομέα (Levitt, 1998· Levitt and Jaworsky, 2007, σελ. 134-141· Levitt and Lamba-Nieves, 2011). Στη διαμόρφωση της μορφής και της δυναμικής των διεθνικών πεδίων καθοριστική είναι η σημασία των χωρικών κλιμάκων (*spatial scales*), των ιστορικο-πολιτισμικών και δημογραφικών χαρακτηριστικών τους αλλά και η αλληλοδιαπλοκή τους με την τάξη, τη φυλή, την εθνικότητα και το φύλο (Levitt and Jaworsky, ό.π., σελ. 143-144· Mahler, 1998, σελ. 82-87). Τα άτομα από την πλευρά τους, συνδυάζοντας «τρόπους διεθνικής ύπαρξης» (*ways of being*) και «τρόπους διεθνικού ανήκειν» (*ways of belonging*), σε διαφορετικό βαθμό και σε συγκεκριμένα πλαίσια, καθιστούν ακόμα πιο περίπλοκη την κατανόηση της διεθνικής μετανάστευσης. Μπορούν, δηλαδή, αφενός, να αναπτύσσουν διεθνικές σχέσεις και δραστηριότητες χωρίς απαραίτητα να διαμορφώνουν και διεθνικές ταυτότητες, αφετέρου, να ταυτίζονται συνειδητά με μια εθνοτική ομάδα μέσω της μνήμης, της νοσταλγίας ή της φαντασίας και να μην εμπλέκονται σε σημαντικό βαθμό ή και καθόλου σε διεθνικές πρακτικές. Υιοθετώντας την έννοια των «κοινωνικών πεδίων» μπορούμε, συνεπώς, να αντιληφθούμε τη μετανάστευση ως διαδικασία και όχι ως γεγονός και να προσεγγίσουμε τη διεθνικότητα όχι ως μια διασπορική συνθήκη αλλά και ως μια δυναμική πρακτική ομάδων που δεν βιώνουν απαραίτητα άμεσα τη μεταναστευτική εμπειρία (Levitt and Glick-Schiller, 2004, σελ. 1007-1012).

2. Τυπολογίες

Σε μια προσπάθεια συστηματοποίησης του εμπειρικού υλικού και ακριβούς περιγραφής του ερευνητικού αντικείμενου τους, οι μελετητές της διεθνικής μετανάστευσης κατήρτισαν πολλαπλές και αναλυτικές τυπολογίες (Vertovec, 2009, σελ. 18-21). Οι ίδιες οι διεθνικές δραστηριότητες, οι οποίες καλύπτουν όλες τις σφαίρες της κοινωνικής δράσης, ταξινομήθηκαν σε οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές και κοινωνιακές (*civic-societal*) για να συμπεριλάβουν αντίστοιχα: τις επιχειρηματικές και οικονομικές διασυννοριακές δραστηριότητες (εμπόριο, επενδύσεις, εμβάσματα)· τον «εθνικισμό εξ αποστάσεως»· τις πολιτισμικές πρακτικές και θεσμούς που διαμορφώνουν ταυτότητες και

αξίες (μεταναστευτικά πολιτισμικά κέντρα, μουσική, τελετές και ΜΜΕ) και τις πρακτικές κοινωνικότητας και αμοιβαιότητας που απορρέουν από τις κοινοτικές υποχρεώσεις και το αίσθημα του ανήκειν των μεταναστών (εθνοτοπικοί σύλλογοι) (Itzigsohn et al., 1999· Vertovec, 2009). Ως αυτόνομη κατηγορία μελέτης έχουν αναδειχτεί τα τελευταία χρόνια και οι διεθνικές πρακτικές με πολιτικό χαρακτήρα που αναπτύσσουν διάφοροι θρησκευτικοί οργανισμοί (πολιτικο-θρησκευτικά κινήματα) (Levitt, 2003).

Οι «διεθνικοί κοινωνικοί χώροι» (*transnational social spaces*), ορολογία που καθιερώθηκε στο χώρο της διεθνικής έρευνας, σημασιοδοτήθηκαν όχι μόνο ως προς την εδαφικότητά τους αλλά και ως προς τον κοινωνικό τους συμβολισμό, δηλαδή ως προς τις εικόνες, τις αξίες, τις έννοιες και τους δεσμούς με τους οποίους επενδύονται από τους μετανάστες. Κατηγοριοποιήθηκαν σε «ομάδες που σχηματίζονται από δεσμούς συγγένειας» (*transnational kinship groups*) με αλτρουιστικά και συμβολικά χαρακτηριστικά, σε «διεθνικά κυκλώματα» (*transnational circuits*) με σταθερές ροές και δεσμούς εργαλειακής ανταλλαγής και σε «διεθνικές κοινότητες» (*transnational communities*), που βασίζονται στην αλληλεγγύη, αναπτύσσουν δημόσιες θεσμοποιημένες πρακτικές και μακροχρόνιες πενταγωνικές σχέσεις μεταξύ της κοινωνίας των πολιτών των κρατών καταγωγής και εγκατάστασης, των αντίστοιχων κυβερνήσεων και της διασποράς (Faist, 2000, σελ. 45-46, 198-210).

Η συμμετοχή των μεταναστών σε διεθνικές πρακτικές δεν είναι γενικευμένη. Διακρίνεται από ετερογένεια και έντονη διαβάθμιση ως προς τη συχνότητα, την ένταση και την έκτασή της (Portes, 2003, σελ. 876-877). Περιγράφεται ως «βασική διεθνικότητα» (*core*), όταν είναι τακτική, οργανωμένη και αναπόσπαστο τμήμα της καθημερινότητας του ατόμου, ενώ ως «διευρυμένη» (*expanded*), όταν αφορά περιστασιακή εμπλοκή σε πολλές σφαίρες της κοινωνικής ζωής και ως απάντηση σε ποικίλες κρίσεις. Διακρίνεται, επίσης, σε «περιεκτική» (*comprehensive*) ή αντίθετα σε «επιλεκτική» (*selective/core*) με κριτήριο το πλήθος των τομέων της κοινωνικής ζωής στους οποίους εκδηλώνεται (Levitt, DeWind and Vertovec, 2003, σελ. 569-570). Ως προς το βαθμό της εμπλοκής των μεταναστών στο διεθνικό πεδίο, της μετακίνησής τους εντός του διεθνικού γεωγραφικού χώρου και της θεσμοποίησης των πρακτικών τους, εμφανίζεται περιστασιακή και ασταθής (*broad*) ή σταθερή, τακτική και θεσμοποιημένη (*narrow*) (Itzigsohn et al., 1999). Τέλος, οι διασυνδέσεις μπορεί να βασίζονται σε συναισθηματικούς δεσμούς (*linear transnationalism*), να απορρέουν από το συσσωρευόμενο οικονομικό και κοινωνικό κεφάλαιο (*resource dependent transnationalism*), ή να προκαλούνται από τις διακρίσεις που ο μετανάστης βιώνει στην κοινωνία υποδοχής και από την αναζήτηση εναλλακτικών διεξόδων κοινωνικής υπεροχής (*reactive transnationalism*) (Itzigsohn and Giorguli-Saucedo, 2002).

3. Αφομοίωση vs διεθνικότητα

Η θεωρητική πλαισίωση της διεθνικής μετανάστευσης επέμεινε ιδιαίτερα στην αμφισβήτηση των βασικών θέσεων της κλασικής θεωρίας της προσαρμογής/αφομοίωσης των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής (Καραγιάννης, ό.π., σελ. 25-28· Kivisto, 2001, σελ. 570-573). Σε αντίθεση με τους πρώτους μελετητές, οι οποίοι πρόέβαλαν τις συστηματικές σχέσεις με τη χώρα υποδοχής και καταγωγής ως ταυτόχρονη διαβίωση και ενσωμάτωση σε δύο εθνικές κοινωνίες, οι νεότερες επεξεργασίες στέκονται κριτικά απέναντι στη σχέση της διεθνικότητας με την αφομοίωση, αμφισβητώντας την τελεολογία της δεύτερης όχι όμως και την αναγκαιότητά της. Η νέα θέση κάνει διάκριση κατ' αρχάς μεταξύ της αφομοίωσης ως *πολιτικού/κρατικού προγράμματος* και της αφομοίωσης ως μακροχρόνιας και μη γραμμικής *κοινωνικής διαδικασίας*, θεωρώντας τη δεύτερη απολύτως συμβατή σήμερα με τη διεθνικότητα, τουλάχιστον για την πρώτη γενιά μεταναστών (Lucassen, 2006, σελ. 17-19). Επιπλέον, λαμβάνει υπόψη το πλήρες περιεχόμενο της έννοιας κοινωνία και συνεκτιμά τις δυνατότητες και τις στοχεύσεις της ατομικής δράσης, αλλά και τις κρατικές πολιτικές. Επισημαίνει, δηλαδή, ότι οι δεσμοί του μετανάστη με την κοινωνία καταγωγής του δεν είναι πάντα δι-εθνικοί αλλά δια-τοπικοί (*translocal*) ή συχνότερα δι-τοπικοί (*bi-local*), ενώ το περιεχόμενό τους έχει κυρίως θρησκευτικό, πολιτισμικό και κοινωνικό χαρακτήρα (Fitzgerald, 2004, σελ. 231, 244). Θεωρεί μάλιστα ότι η επιμονή της θεώρησης της υπέρβασης των ορίων αποκλειστικά ως κρατικών/εθνικών και όχι ως πολιτισμικών ή ορίων ομάδων ακυρώνει τους προγραμματικούς στόχους της ίδιας της διεθνικής έρευνας για υπέρβαση του «μεθοδολογικού εθνικισμού».¹

Επιπλέον, τονίζεται όλο και περισσότερο η σημασία του τόπου και του χώρου στη ζωή των διεθνικών μεταναστών, άρα η ανάγκη τους να δεθούν κυρίως με έναν, καθώς και η επιλογή τους να αξιολογούν κάθε φορά πού θα κατευθύνουν τις δραστηριότητές τους. Είναι εξίσου σημαντικό να υπενθυμίζεται ότι η κινητικότητα και οι σχέσεις από απόσταση απαιτούν πολλαπλούς πόρους και δεν αφορούν ούτε το σύνολο των μεταναστών ούτε σε ίδιο βαθμό, εύρος, επίπεδο, ένταση και συχνότητα όσους εμπλέκονται (Levitt, DeWind and Vertovec, 2003, σελ. 569-571· Waldinger, 2010). Περιορισμούς, άλλωστε, επιβάλλουν τα ίδια τα κράτη με τις πολιτικές και νομοθετικές ρυθμίσεις τους απέναντι τόσο στους μετανάστες που διαβιούν στο εσωτερικό τους όσο και στις δικές τους διασπορές, γεγονός που καταδεικνύει ότι

1. Ως «μεθοδολογικός εθνικισμός» ορίζεται η αντιμετώπιση των ορίων των εθνικών κρατών ως φυσικών ορίων και του έθνους και του κράτους ως φυσικών ενότητων που ταυτίζονται στο χώρο (Καραγιάννης, ό.π., σελ. 23· Wimmer and Glick-Schiller, 2002).

«η εμφάνιση μιας νέας τάξης μεταναστών, οικονομικών επιχειρηματιών ή πολιτικών ακτιβιστών η οποία διεξάγει διασυνοριακές δραστηριότητες σε τακτική βάση, είναι αυτή που βρίσκεται στον πυρήνα του [διεθνικού] φαινομένου»

(Guarnizo, Portes and Haller, 2003, σελ. 1213).

Αναγνωρίζεται συνεπώς ότι οι διεθνικές πρακτικές, όταν αναπτύσσονται, δεν αποκλείουν ούτε αντιστρατεύονται πρακτικές και συνθήκες αφομοίωσης του υποκειμένου μέσα στην κοινωνία υποδοχής ή ταυτόχρονης ένταξης και στις δύο κοινωνίες. Σε κάποιες περιπτώσεις προϋποθέτουν την ένταξη και προσαρμογή στο νέο περιβάλλον, όπως καταδεικνύει η διεθνική δράση μιας ελίτ μεταναστών, σε άλλες τη διευκολύνουν, όπως στην περίπτωση συσσώρευσης κοινωνικού κεφαλαίου και εξαργύρωσής του στον τόπο διαμονής, ενώ σε μερικές τρίτες την αποφεύγουν στοχεύοντας στη γρήγορη παλιννόστηση. Εγκαταλείποντας, λοιπόν, τις θεωρίες περί βαθμιαίας και αναπότρεπτης ενσωμάτωσης των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής, οι μελετητές κάνουν λόγο για εναλλακτικές στρατηγικές οικονομικής και κοινωνικής ανάδειξης που εφαρμόζουν οι μετανάστες και για νέες δυνατότητες αφομοίωσης που παρουσιάζονται μέσα στα διεθνή πεδία (Itzigsohn and Giorguli-Saucedo, 2002, σελ. 770-773· Portes, Guarnizo and Landolt, 1999, σελ. 228-229).

Στην πραγματικότητα, το ζήτημα που τίθεται κυρίως ως προς τη δεύτερη γενιά μεταναστών δεν είναι το αν αυτή θα αφομοιωθεί αλλά ως προς ποιο επίπεδο αυτό θα πραγματοποιηθεί. Οι διεθνικές δραστηριότητες, όταν επιλέγονται, προσφέρουν στους δρώντες οικονομικές ευκαιρίες και συμβολικές εναλλακτικές, διευκολύνοντας πολλές φορές την ομαλή ένταξη και αποτρέποντας την τάση προς μια καθοδική αφομοίωση (Portes, 1999, σελ. 469-473). Συνεπώς, ακόμα και αν οι μελετητές αμφιταλαντεύονται για το αν η διεθνικότητα αποτελεί τελικά εναλλακτική μορφή, αντίδοτο ή και παραλλαγή της αφομοίωσης, εκείνο που διαφαίνεται είναι ότι η διεθνική έρευνα βαδίζει μάλλον προς μια «συμφιλίωση» των δύο εννοιών, τάση η οποία αναντίρρητα συνδέεται και με τη γενικότερη επιφύλαξη ως προς τα όρια της ατομικής δράσης, η οποία είχε υπέρμετρα προβληθεί (Kivisto, 2001, σελ. 570-573).

4. Μεταξύ δομής και δράσης

Πράγματι, προτείνεται και υιοθετείται ευρέως η πρόσληψη της μετανάστευσης ως «δομοποίησης» (*structuration*), δηλαδή ως μιας δυναμικής μεταξύ δομής και δράσης, η οποία αναπτύσσεται εντός των διεθνικών πεδίων (Morawska, 2001b). Τονίζεται δηλαδή ότι η διεθνική κοινωνική δράση, ακόμα και όταν εκμεταλλεύεται τις τεχνολογικές ευκολίες, δεν αναπτύσσεται από μόνη της, ανεξάρτητα από τα κράτη, τις εθνικές πολιτικές και τις διεθνείς σχέσεις. Σε έναν κόσμο διαιρεμένο σε εθνικά κράτη, η διάσχιση κρατικών συνόρων,

η συμπερίληψη σε μια πολιτική κοινότητα, η διατήρηση πολλαπλών και ανταγωνιστικών ταυτοτήτων αποτελούν ζήτημα έντονα πολιτικό. Απέναντι στις συγκεντρωτικές και ομοιογενοποιητικές δυνάμεις των ισχυρών ελίτ που δρουν στο μακρο-επίπεδο (*διεθνικότητα από πάνω*), οι υπόλοιποι άνθρωποι αναπτύσσουν τελικά πολιτικές οι οποίες παράγουν και ταυτόχρονα αναπαράγουν εξουσίες σε παγκόσμιο, εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο (*διεθνικότητα από κάτω*) (Waldinger and Fitzgerald, 2004). Αν, ωστόσο, ληφθεί υπόψη ότι είναι τελικά μια ελίτ μεταναστών εκείνη η οποία πρωταγωνιστεί στις διεθνικές δράσεις υποστηρίζοντας σε μεγάλο βαθμό τις ηγεμονικές εξουσίες και παραγκωνίζοντας άλλες ομάδες, τότε η παραπάνω διάκριση καθίσταται ιδιαίτερα προβληματική (Mahler, 1998, σελ. 66-73). Οι διεθνικές πρακτικές και οι νέες ταυτότητες των διαμεταναστών μπορούν πράγματι να προκαλέσουν κοινωνικούς μετασχηματισμούς, αμφισβητήσεις προνομιών, μικρές ρωγμές ή ανατροπές ρόλων χωρίς, ωστόσο, αυτό να αποτελεί μια γραμμική και ξεκάθαρη διαδικασία. Η διεθνικότητα δημιουργεί ευκαιρίες, ταυτόχρονα όμως και πολλαπλούς περιορισμούς, εμπλέκει μακρο- και μικρο-δυναμικές, γι' αυτό και οι επιπτώσεις της στην κοινωνική οργάνωση μπορούν τελικά να εξετασθούν μόνο μέσα σε συγκεκριμένο τοπικό και χρονικό πλαίσιο (Guarnizo and Smith, 1998, σελ. 20-29· Mahler, ό.π., σελ. 66-73, 90-92).

Το ερώτημα αν η διεθνικότητα λειτουργεί «απελευθερωτικά» για το άτομο, αν δηλαδή το ξεπλίζει με τα απαραίτητα μέσα και τις δυνάμεις για να θέσει σε αμφισβήτηση τις ταξικές, έμφυλες, φυλετικές και άλλες κοινωνικές ιεραρχίες, έχει αποκτήσει μια πιο διαφοροποιημένη διατύπωση: ποιον ωφελεί η διεθνικότητα, κάτω από ποιες συνθήκες και γιατί (Portes, 2003, σελ. 877-879). Συμπληρωματικά υποερωτήματα αφορούν το είδος των αλλαγών που αυτή προωθεί, τα επίπεδα εμφάνισής τους, το βάθος και τη διάρκεια τους. Οι κοινωνικο-οικονομικές επιπτώσεις της αναζητούνται λοιπόν όχι μόνο σε επίπεδο νοικοκυριού/οικογένειας αλλά και σε τοπικό (κοινότητα καταγωγής) και σε εθνικό (κράτος). Είναι μάλιστα η σωρευτική επίδραση των ατομικών μεταναστευτικών πρακτικών –και όχι αυτές καθαυτές οι διεθνικές δραστηριότητες– που θεωρείται ότι μπορούν να επενεργήσουν μετασχηματιστικά σε ένα σύστημα αξιών και στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων· στην πραγματικότητα μάλιστα έρχονται να διευρύνουν, να εμβαθύνουν και να εντατικοποιήσουν τις συνδεδεμένες διαδικασίες αλλαγής που ήδη πραγματοποιούνται στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης (Vertovec, 2009, σελ. 21-24).

Β. Συνέχειες και τομές στην ιστορία των νεότερων ελληνικών μετοικεσιών

1. Τα αίτια της υπερπόντιας εξόδου

Η ελληνική εκροή προς την αμερικανική ήπειρο δεν υπήρξε μια μεμονωμένη πληθυσμιακή κίνηση αλλά τμήμα της μαζικής ευρωπαϊκής υπερπόντιας μετανάστευσης του τέλους του 19ου αιώνα, η οποία προσδιορίστηκε στις δημόσιες συζητήσεις της εποχής ως «νέα μετανάστευση», παρόλο που στην πραγματικότητα αποτελούσε συνέχεια του προηγούμενου δυτικοευρωπαϊκού μεταναστευτικού ρεύματος προς «τις οικονομίες του Ατλαντικού» (Hoerder, 2002, σελ. 331-365). Ο όρος υπέκρυπτε σαφώς την πολιτισμική ιεράρχηση των μεταναστευτικών ομάδων υπό την επιρροή των φυλετικών θεωριών της εποχής σύμφωνα με τις οποίες οι παλαιότεροι μετανάστες αγγλοσαξονικής –κατά κύριο λόγο– καταγωγής προσλαμβάνονταν ως πρωτοπόροι έποικοι αντίθετα με τους νεοαφιχθέντες Νοτιοευρωπαίους, οι οποίοι κατατάσσονταν στους ανειδίκευτους προλετάριους και στις λιγότερο «λευκές» και συγγενείς πολιτισμικά φυλές (Λαλιώτου, 2006, σελ. 58-74).

Οι Ηνωμένες Πολιτείες, οι οποίες μετά τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου άρχισαν να αναδύονται σε παγκόσμια οικονομική δύναμη με ταχύρρυθμη βιομηχανική ανάπτυξη και υψηλή αστικοποίηση, υπήρξαν δελεαστικός προορισμός για τους αγροτικούς πληθυσμούς της Ευρώπης, οι οποίοι επλήγησαν από τη μεγάλη οικονομική ύφεση του τελευταίου τετάρτου του 19^{ου} αιώνα, την εκμηχάνιση της παραγωγής και τον ανταγωνισμό των φθηνών προϊόντων που κατέφθαναν από τις αποικίες (Χομπσμπάουμ, 2003, σελ. 261-291). Αν και στους λόγους φυγής προς το Νέο Κόσμο προστέθηκαν, επίσης, φυσικές καταστροφές, πολεμικές αναταραχές, εθνοτικές διαμάχες και εξεγέρσεις στο εσωτερικό των αυτοκρατοριών, καθώς και περιοριστικά πολιτικά μέτρα και διώξεις για ορισμένες μειονότητες, η «νέα μετανάστευση» αποτελούσε κατεξοχήν οικονομική μετανάστευση νεαρών ηλικιών και ειδικά ανδρών με πρόθεση επιστροφής (Wyman, ό.π., σελ. 39-41). Υπολογίζεται ότι 50-55.000.000 Ευρωπαίοι εγκατέλειψαν την ήπειρό τους μεταξύ 1815-1939 για υπερπόντιους προορισμούς, εκ των οποίων μόνο η Βόρεια Αμερική δέχτηκε 35.000.000 (Hoerder, 2002, σελ. 331-332). Τα 23.000.000 κατευθύνθηκαν στις ΗΠΑ μεταξύ 1880-1930 (Wyman, ό.π., σελ. 16).

Οι μελετητές έχουν επισημάνει τη στενή διασύνδεση της υπερατλαντικής μετανάστευσης με τη μακρά παράδοση του πρόσκαιρου ξενιτεμού στην Ευρώπη. Η αρκετά διαδεδομένη πρακτική της εποχικής μετακίνησης μικρών αποστάσεων προς αναζήτηση εργασίας το 19ο αιώνα είχε διαμορφώσει μια «νοοτροπία μετανάστευσης» στους αγροτικούς πληθυσμούς, δηλαδή μια ψυχολογική αλλαγή, η οποία χαρακτηριζόταν από τις αυξημένες οικονομικές και κοινωνικές προσδοκίες τους και την τάση να διευρύνουν συνεχώς τις γεωγραφικές διαδρομές τους αξιοποιώντας την τεχνολογία της εποχής

προκειμένου να πραγματοποιούν τα βιοποριστικά σχέδιά τους (Brunnbauer, 2016, σελ. 15-25· Γκριν/Green, 2004, σελ. 112· Χομπσμπάουμ/Hobsbawm, 2003, σελ. 304· Ρετμεζας, 1995, σελ. 431-433· Vecoli, 1991, σελ. 11· Wyman, ό.π., σελ. 17-22).

Η ελληνική ύπαιθρος, η οποία προστατεύθηκε συγκυριακά από τις επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης, ακολούθησε με μια σχετική χρονική υστέρηση τις υπόλοιπες μεσογειακές χώρες στη διόγκωση της υπερατλαντικής μετανάστευσης (Πετμεζάς, 2012, σελ. 59). Οι νέοι απόδημοι προέρχονταν από γεωγραφικές περιοχές και πληθυσμιακές ομάδες οι οποίες δεν αποτελούσαν παραδοσιακές εστίες μετανάστευσης. Είχαν, όμως, ήδη εμπλακεί στις διεθνείς αγορές και παρουσίαζαν σημαντική κινητικότητα σε γειτονικούς νομούς όπου προσέφεραν εποχική έμμισθη απασχόληση (Sutton, 2008, σελ. 7-14). Επρόκειτο κυρίως για μικροϊδιοκτήτες της ενδοχώρας της Πελοποννήσου, των Ιονίων νήσων και της δυτικής Στερεάς, οι οποίοι μέχρι τότε συμπλήρωναν το πενιχρό οικογενειακό εισόδημα που άφηνε η εκτατική καλλιέργεια των δημητριακών και η ημινομαδική κτηνοτροφία με την περιστασιακή απασχόληση στη ζώνη των εμπορευματικών φυτειών. Η σταθερή και συνεχής επέκταση των τελευταίων και η διάθεση των προϊόντων τους στις διεθνείς αγορές είχαν δημιουργήσει εισοδηματικά πλεονάσματα που επλήγησαν από την οξεία σταφιδική κρίση που σημειώθηκε την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα (Κιτροέφ, 1999, σελ. 135· Πετμεζάς, 1999α, σελ. 61-73).

Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των πρώτων μεταναστών, ο προσωρινός χαρακτήρας της αποδημίας και η κοινή αναχώρηση συγγενικών μελών δείχνουν ότι επρόκειτο για μετανάστευση ατόμων, τα οποία δρούσαν υπό την επιρροή ενός πλέγματος οικογενειακών εξουσιών, κληρονομικών δικαιωμάτων και ηθικών υποχρεώσεων (Ψυχογιός, 1986, σελ. 168). Η αγροτική οικογένεια ως οικονομική και κοινωνική μονάδα επιχειρούσε να επιβιώσει απέναντι στην παρατεταμένη και οξεία κρίση εισοδήματος παίρνοντας αποφάσεις και κάνοντας επιλογές, μεταξύ των οποίων η εξωτερική μετανάστευση του πιο δυναμικού της μέλους αποτελούσε μία αλλά σίγουρα όχι την αποκλειστική εναλλακτική. Η αναχώρηση των ανδρών υπαγορευόταν από τις ανάγκες της βιομηχανικής οικονομίας και της αμερικανικής αγοράς και την έμφυλη κατανομή της εργασίας στον αγροτικό χώρο.

Η υπερατλαντική έξοδος δεν επηρέασε ομοιόμορφα τους κατοίκους των σταφιδοπαραγωγικών περιοχών. Το γεγονός, άλλωστε, ότι από τις αρχές του 20ού αιώνα επεκτάθηκε και στις υπόλοιπες γεωγραφικές περιφέρειες του ελλαδικού χώρου οι οποίες ελάχιστη σχέση είχαν με τις οικονομικές εξελίξεις της Πελοποννήσου, καθώς και σε κοινωνικές ομάδες οι οποίες περιλάμβαναν εμποροϋπαλλήλους, μικροεμπόρους, δασκάλους, φοιτητές ακόμα και επιστήμονες, αποδεικνύει τη συνθετότητα και τη δυναμική της. Πράγματι, ένα σύνολο οικονομικών παραγόντων, δημογραφικών δεικτών, τοπικών ιδιαίτερων συνθηκών και άλλων συγκυριακών κρίσεων που έπληξαν εξαγωγή αγροτικά προϊόντα, σε συνδυασμό με τη γενικότερη χρηματοοικονομική κατάσταση του ελληνικού βασιλείου και το απαισιόδοξο πολιτικο-ιδεολογικό κλίμα της εποχής εξηγούν

το μαζικό αλλά άνισο βαθμό συμμετοχής των κατοίκων των διαφόρων επαρχιών στην υπερατλαντική μετανάστευση (Κιτροέφ, 1999, σελ. 132-142· Petmezaz, 1995, σελ. 470-474· Χασιώτης, 1993, σελ. 98).

Για τα οικονομικά αίτια της ελληνικής υπερατλαντικής μετανάστευσης στην καμπή του αιώνα συμφωνούν όλοι οι ερευνητές της εποχής (Κρίκος, 1915, σελ. 5-7· Τουρνάκης, 1923, σελ. 7-9). Στις δομικές πιέσεις που δεχόταν ο αγροτικός κόσμος η ελληνική βιβλιογραφία της εποχής επαναλάμβανε, επίσης, στερεοτυπικά και μια σειρά από ελληνικές παθογένειες: τα υπέρμετρα φορολογικά βάρη των λαϊκών τάξεων, την ανεξέλεγκτη τοκογλυφία, τον κλασικισμό του εκπαιδευτικού συστήματος, την πολιτική διαφθορά και κατασπατάληση του δημόσιου πλούτου, τις αυθαιρεσίες των χωροφυλάκων και την έλλειψη έργων υποδομής (Βλάχος, 1909, σελ. 272· Θεοδοωρίδης 1907, σελ. 11-29· Κανούτας, 1909, σελ. 39-40· Ρέπουλης, ό.π., σελ. 34-58). Οι ερμηνείες για τη διόγκωση του μεταναστευτικού ρεύματος επέμεναν ιδιαίτερα στο ρόλο της μίμησης και του προσηλυτισμού. Οι αντιθέσεις σε όρους οικονομικούς, τεχνολογικούς, κοινωνικούς και πολιτειακούς ανάμεσα στον αμερικανικό κόσμο και την ελληνική επαρχία λειτουργούσαν, σύμφωνα με τους μελετητές, ως ισχυρά ελατήρια για την απόφαση της φυγής όχι μόνο στους νεαρούς άνδρες και τα ανήλικα παιδιά αλλά και στις ώριμες ηλικίες (Έξαρχος, 1917, σελ. 150· Καβάγιας, 1917, σελ. 161· Λυδάκης, 1917, σελ. 219-220· Μηλιαρέσης, 1917, σελ. 205-206· Τσαούσης, 1917, σελ. 186). Αν, όμως, η αλληλογραφία και οι χρηματικές αποστολές θεωρούνταν οι κατεξοχήν κήρυκες της μετανάστευσης, οι «πράκτορες μεταγωγής» και οι εργατομεσίτες χαρακτηρίζονταν ως οι «ισχυρότεροι αγωγοί» της (Δημητρακόπουλος, 1917, σελ. 85· Λυκούδης, ό.π., σελ. 26· Μηνόπουλος, 1917, σελ. 78). Οι νέες, πραγματικές και εκπληκτικές –για την εποχή– δυνατότητες της τεχνολογίας και ένα οργανωμένο και ιδιαίτερα ανταγωνιστικό δίκτυο επιχειρηματιών και ναυτιλιακών εταιριών που δραστηριοποιούνταν στα ελληνικά λιμάνια καθιστούσαν την υπερπόντια μετάβαση ευκολότερη απ' ό,τι στο παρελθόν· ο ρόλος τους, όμως, στην όλη διαδικασία δείχνει να είναι υπερεκτιμημένος. Η διαφημιστική προπαγάνδα και η επιρροή των πρακτόρων βρήκαν γόνιμο έδαφος στους οικονομικά πιεσμένους και άπειρους χωρικούς στην πρώτη φάση της μετανάστευσης, μετριάστηκαν, ωστόσο, όσο διαμορφώνονταν και παρέμβαιναν στη μεταναστευτική διαδικασία τα συγγενικά και εθνοτοπικά δίκτυα (Κιτροέφ, 1999, σελ. 137· Fairchild, 1911, σελ. 80).

2. Η μορφή και η δομή της «νέας μετανάστευσης»

Η επιλογή νέων μακρινών προορισμών για εργασία με αρχικό στόχο την πρόσκαιρη εγκατάσταση προσέδωσε στη νέα μεταναστευτική εμπειρία ιδιαίτερα γνωρίσματα. Για τους πρώτους Έλληνες μετανάστες οι ΗΠΑ δεν θεωρούνταν «προνομιακός» πολιτισμικά και κοινωνικά χώρος ούτε οικείος γεωγραφικά προορισμός όπως οι κοντινές μεσογειακές

εμπορικές παροικίες. Επιπλέον, οι ενδιαφερόμενοι προσέφευγαν σε διαφορετικούς μηχανισμούς εξόδου και υποδοχής στην αμερικανική αγορά, οι οποίοι αποτελούνταν από εξειδικευμένες ναυτιλιακές επιχειρήσεις, εργατομεσίτες και τοκιστές και συμπληρώνονταν από τα συγγενικά και εθνοτοπικά δίκτυα (Κιτρορέφ, 1999, σελ. 124-125· Λαλιώτου, ό.π., σελ. 128-130· Χατζιωσήφ, 1999, σελ. 14).

Η μαζική κινητικότητα προς έναν κοινό προορισμό (κατά κύριο λόγο στις Ηνωμένες Πολιτείες) και μέσα σε ένα σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα (από το 1890 έως το 1924) υπήρξε, επίσης, πρωτοφανής σε σύγκριση με τις προηγούμενες μεταναστευτικές ροές οι οποίες ήταν μικρότερου μεγέθους, συνεχείς στο χρόνο και διάχυτες στο γεωγραφικό χώρο της Μεσογείου. Αν και ακριβής καταμέτρηση του συνολικού αριθμού των μεταναστών ελληνικής υπηκοότητας δεν εξασφαλίστηκε ούτε από τις αμερικανικές ούτε από τις ελληνικές αρχές, τα αμερικανικά στοιχεία επιτρέπουν την αποτύπωση της δυναμικής της εξόδου. Η μετανάστευση από το ελληνικό βασίλειο ξεκίνησε λίγο πριν το 1880, εξαπλώθηκε μετά το 1890 και απέκτησε μαζικές διαστάσεις στην πρώτη δεκαετία του αιώνα μέχρι και την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Συγκεκριμένα, περισσότεροι από 100 Έλληνες έφτασαν στις ΗΠΑ το 1882, ξεπέρασαν τους 1.000 το 1891 και τους 10.000 το 1903. Συνολικά τη δεκαετία 1881-1890 οι μετανάστες στις ΗΠΑ ανήλθαν στους 2.308, την επόμενη 1891-1900 στους 16.979, ενώ τη δεκαετία 1901-1910 στους 167.519. Η έξοδος κορυφώθηκε τη δεκαετία 1911-1920 με 184.201 μετανάστες και μειώθηκε σε 69.675 μετανάστες τη δεκαετία 1921-1930, λόγω της επιβολής το 1921 και 1924 των αμερικανικών περιορισμών στην είσοδο μεταναστών από τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης (Johnson Quota Act, Johnson-Reed Law).²

Για το διάστημα 1899-1924 υπολογίζεται ότι μετανάστευσαν συνολικά 397.987 Έλληνες υπήκοοι, δηλαδή πάνω από το 8% του συνολικού πληθυσμού της χώρας. Το 1907 σημειώθηκε η μεγαλύτερη εκροή με 36.580 μετανάστες και ακολούθησε το 1914 με 35.832 μετανάστες. Οι δείκτες μετακίνησης της δεύτερης δεκαετίας επηρεάστηκαν σαφώς από το Μεγάλο Πόλεμο, κινήθηκαν ανοδικά στις αρχές της τρίτης δεκαετίας (11.981 μετανάστες το 1920 και 28.502 μετανάστες το 1921), και πτωτικά μετά την επιβολή των αμερικανικών απαγορευτικών μέτρων (3.457 μετανάστες το 1922 και 4.871 το 1924) [Κουρτούμη-Χαντζή, ό.π., σελ. 38-40, 398-399 (πίν. 7)]. Η ελληνική εκροή υπήρξε

2. Αν και οι αμερικανικές στατιστικές θεωρούνται πιο αξιόπιστες από τις δύο ελληνικές κρατικές απογραφές, οι οποίες βασίστηκαν στις πληροφορίες που συγκέντρωσαν οι δήμαρχοι και οι κατά τόπους ιερείς και δάσκαλοι για την περίοδο 1901-1910 (Ρέπουλης, ό.π., σελ. 18-23), εντούτοις ούτε αυτές αποτυπώνουν τον ακριβή αριθμό των Ελλήνων μεταναστών οι οποίοι εισήλθαν στις ΗΠΑ. Δεν συμπεριλαμβάνουν μετανάστες οι οποίοι μπήκαν λαθραία στη χώρα μέσω τρίτων χωρών ή με ναυτικά φυλλάδια ενώ δεν αποτυπώνουν ξεχωριστά την παλινδρομη κίνηση μεταξύ Ελλάδας και ΗΠΑ. Ο τρόπος καταμέτρησης των Ελλήνων μεταναστών από τις αμερικανικές υπηρεσίες μέχρι το 1899, με κριτήριο μόνο την υπηκοότητα («by country of birth») και όχι και την εθνική-εθνοτική καταγωγή/«φυλή» («by race»), δεν φαίνεται να επηρέασε σημαντικά τον αριθμητικό υπολογισμό των μεταναστών από την Παλαιά Ελλάδα [Κουρτούμη-Χαντζή, ό.π., σελ. 38-55, 395-396 (πίν. 5), 398-399 (πίν. 7), 400-401 (πίν. 9)].

από τις υψηλότερες στην Ευρώπη αναλογικά προς το μέγεθος και την πυκνότητα του ελληνικού πληθυσμού, γι' αυτό και είχε σημαντικές δημογραφικές συνέπειες (Επιτροπή της Βουλής, 1906, σελ. 7-8· Κιτροέφ, 1999, σελ. 127).

Η ελληνική υπερατλαντική μετανάστευση υπήρξε «αγροτικό φαινόμενο», με έντονα επιλεκτικό αρχικά χαρακτήρα ως προς τα φύλα, τις ηλικίες, τη μόρφωση και την οικονομική κατάσταση. Αφορούσε, κυρίως, τις παραγωγικές ηλικίες μεταξύ 14-44 ετών, κατεχοχήν το ανδρικό φύλο και ειδικά τους άγαμους. Ιδιαίτερα υψηλή ήταν και η αναλογία των παιδιών ηλικίας κάτω των 14 ετών, η είσοδος των οποίων περικόπηκε σημαντικά στη δεύτερη δεκαετία του αιώνα λόγω των αμερικανικών νόμων κατά της παιδικής εργασίας και των ελληνικών στρατολογικών περιορισμών. Αν και οι πρώτοι Έλληνες μετανάστες παρουσίαζαν χαμηλό ποσοστό αναλφαβητισμού σε σύγκριση με τις υπόλοιπες μεταναστευτικές εθνότητες από τη Νοτιοανατολική Ευρώπη, το μορφωτικό τους επίπεδο δεν συγκρινόταν με εκείνο όσων Ελλήνων απασχολούνταν στις εμπορικές παροικίες της Μεσογείου και προέρχονταν από ημιαστικά στρώματα [Βαλαώρας, 1937, σελ. 34-36· Τσουκαλάς, 2006, σελ. 153-155· Fairchild, ό.π., σελ. 255 (πίν. 9)]. Αποτελούσαν τα πιο δυναμικά και φιλόδοξα άτομα των αγροτικών κοινοτήτων και προέρχονταν από τα «μεσαία αγροτικά στρώματα» της νότιας Ελλάδας, τα οποία μπορούσαν να χρηματοδοτήσουν το υπερωκεάνιο ταξίδι και να αναπληρώσουν την καθημερινή εργασία τους με την πρόσληψη κάποιου εργάτη ή την απασχόληση των υπολοίπων μελών (Γκόρτζης, 1904, σελ. 6-7· Κιτροέφ, ό.π., σελ. 144-146· Fairchild, ό.π., σελ. 86).

Από τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα παρατηρήθηκε μια αλλαγή στη φυσιολογία της μετανάστευσης. Το ποσοστό των απόδημων γυναικών παρουσίασε αυξητικές τάσεις και συνδέθηκε με την αναχώρηση αρκετών έγγαμων ανδρών.³ Με νομοθετική ρύθμιση του 1921 η μετανάστευση των γυναικών εξαρτήθηκε και νομικά από τους άνδρες της οικογένειας καταδεικνύοντας έτσι ότι η υπερωκεάνια μετανάστευση σε όλη τη διάρκειά της υπήρξε «ανδρικό εγχείρημα» (Λαλιώτου, ό.π., σελ. 124-125). Ηλικιωμένοι άνδρες συμμετείχαν, επίσης, σε μεγαλύτερο βαθμό στην υπερπόντια έξοδο, ενώ τη δεκαετία του 1920 αυξήθηκε εκ νέου η ροή των ανήλικων παιδιών στο πλαίσιο της οικογενειακής επανένωσης (Κιτροέφ, 1999, σελ. 142).

Ένα νέο χαρακτηριστικό της υπερπόντιας αποδημίας είναι το γεγονός ότι αποτέλεσε αντικείμενο δημοσίων συζητήσεων και κρατικού ενδιαφέροντος. Προσελήφθη ως μια διακριτή πληθυσμιακή μετακίνηση, η οποία ορίστηκε ως «πρόβλημα» που επηρέαζε πολλαπλούς και σημαντικούς τομείς του δημοσίου συμφέροντος και γι' αυτό επέβαλλε την κρατική παρέμβαση. Τα μεταναστευτικά νομοσχέδια και οι εκθέσεις που προετοιμάστηκαν από το 1906 έως το 1912, οι απαγορεύσεις στην έξοδο των στρατεύσιμων ανδρών και των ασυνόδευτων γυναικών και ο πρώτος μεταναστευτικός νόμος

3. Το 1898 το ποσοστό των γυναικών μεταναστριών ήταν 3,98%. Ανήλθε στο 9,65% το 1912 και στο 22,70% το 1915. Έκτοτε τα ποσοστά παρέμειναν διψήφια με θεαματική αύξηση τη δεκαετία του 1920 (64,71% το 1923) (Πετμεζάς, 1999β, σελ. 48).

του 1920 καταδείκνυαν το νέο διαχειριστικό ρόλο του ελληνικού κράτους (Λαλιώτου, ό.π., σελ. 116-130).

3. Η θέση των Ελλήνων μεταναστών στην αμερικανική αγορά εργασίας

Η μετάβαση στην Αμερική των Ελλήνων μικροϊδιοκτητών ισοδυναμούσε με την προλεταριοποίησή τους, τουλάχιστον κατά το αρχικό διάστημα. Καθώς ο στόχος τους ήταν η άμεση εξοικονόμηση ενός επαρκούς κεφαλαίου για την κάλυψη των υποχρεώσεων της οικογένειας και η επιστροφή, γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες δεν προσέλκυαν το ενδιαφέρον τους. Στερούμενοι κεφαλαίων και επαγγελματικών γνώσεων κατευθύνονταν από τα δίκτυά τους σε ανειδίκευτες χειρωνακτικές και εποχικές εργασίες στις βιομηχανίες, τα ορυχεία και τα σιδηροδρομικά έργα (Κιτροέφ, ό.π., σελ. 153-155· Fairchild, ό.π., σελ. 190· Χασιώτης, 1993, σελ. 104-105).

Τα εμπόδια που είχαν να υπερπηδήσουν οι νεοφερμένοι στην αμερικανική αγορά εργασίας ήταν πάρα πολλά. Ως αγρότες με χαμηλή μορφωτική στάθμη, άγνοια της αγγλικής γλώσσας, των αμερικανικών νόμων και των αστικών ηθών, δυσκολεύονταν να εγκλιματισθούν στο αγγλοσαξονικό περιβάλλον, ενώ συχνά έπεφταν θύματα των ομοεθνών «γλωσσάδων» και εργατομεσιτών (Γεωργακόπουλος και Παπαχελάς, 1917, σελ. 11-15· Σαραντοπούλου, 1916, σελ. 34). Αν και για ένα μεγάλο διάστημα καθλώνονταν σε εργασίες, δύσκολες, επικίνδυνες, με ασταθή εισοδήματα και χωρίς προοπτικές, τις οποίες οι «αμερικανογεννημένοι» απαξίωναν, αρκετοί καταφέρναν να μεταπηδήσουν στην αυτοαπασχόληση χάρη στα συγκριτικά υψηλά ημερομίσθια, το λιτό βίο στους εθνοτικούς θύλακες και την παράταση της παραμονής τους στην Αμερική (Κιτροέφ, ό.π., σελ. 126· Τσουκαλάς, 2006, σελ. 152-153). Ξεκινώντας από τη μαθητεία στα καταστήματα των πρωτοπόρων μεταναστών, σε συνθήκες έντονης εργασιακής και οικονομικής εκμετάλλευσης, προετοιμάζονταν για το δικό τους επιχειρηματικό τόλμημα (Georgakas, 1987, σελ. 34· Saloutos, 1964, σελ. 48-56). Η επαγγελματική ανέλιξή τους οπωσδήποτε συνδέεται με την ιδεολογία της κοινωνικής ανόδου που είχε εδραιωθεί στον αγροτικό πληθυσμό της Ελλάδας και είχε καθορίσει και τα προηγούμενα μεταναστευτικά ρεύματα (Τσουκαλάς, 2006, σελ. 156-157). Συμπορευόταν φυσικά με τη σταδιακή εναρμόνισή τους με τις πολιτισμικές και κοινωνικές συμπεριφορές της χώρας υποδοχής και την προσαρμογή τους στους κανόνες και τις συνθήκες της αμερικανικής οικονομίας.

Τη δεκαετία του 1920 παρατηρείται αύξηση του αριθμού των εθνοτικών επιχειρήσεων στον κλάδο του επισιτισμού και της εστίασης, της παροχής υπηρεσιών και της λιανικής πώλησης. Η αύξηση του αριθμού των αυτοαπασχολούμενων και η ανάδυση ισχυρών ελληνικών ονομάτων στη βιομηχανία των τροφίμων και στο χώρο της ψυχαγωγίας συνέβαλαν στο χτίσιμο του μύθου του αυτοδημιούργητου πλούσιου Ελληνοαμερικανού.

Απέκρυσαν, ωστόσο, την καθήλωση ενός μεγάλου μέρους των μεταναστών ως υπαλλήλων και εργατών και την επισφαλή θέση των περισσότερων μικρών και μεσαίων εθνοτικών επιχειρήσεων. Η οικονομική ύφεση στα τέλη της δεκαετίας και ο εντεινόμενος ανταγωνισμός των επιχειρηματικών αλυσίδων ανέδειξαν τα όρια της μεταναστευτικής επιχειρηματικότητας του Μεσοπολέμου (Georgakas, 1987, σελ. 24, 35· Καρπόζηλος, 2010, σελ. 171-178).

4. Η θέση των Ελλήνων μεταναστών στην αμερικανική κοινωνία

Οι Έλληνες ως μετανάστες αντιμετώπιζαν ένα διπλό μειονέκτημα: είχαν εισέλθει αργοπορημένα στην αμερικανική αγορά εργασίας και επιπλέον δεν ήταν αγγλοσαξονικής καταγωγής (Μουσούρου, 1991, σελ. 31). Έχοντας βιώσει την πρωτόγνωρη εμπειρία ενός δύσκολου και μακρινού θαλάσσιου ταξιδιού (Κουρτούμη-Χαντζή, ό.π., σελ. 225-260· Σαραντοπούλου, ό.π., σελ. 32-33), με την άφιξή τους στο αμερικανικό έδαφος έρχονταν αντιμέτωποι με νέους κώδικες και κανόνες, με πρακτικές διάκρισης και διαδικασίες στιγματισμού (Βεντούρα, 1994, σελ. 53). Οι συχνές παραβιάσεις των αμερικανικών μεταναστευτικών διατάξεων από όσους εισέρχονταν είτε λαθραία ως πληρώματα ξένων πλοίων είτε με προσυμφωνημένη εργασία, η εμπλοκή Ελλήνων εργοδοτών ή μεσιτών σε κυκλώματα διακίνησης και εργασιακής εκμετάλλευσης ανηλίκων μεταναστών ενέτειναν τα εχθρικά αισθήματα των αμερικανικών αρχών απέναντί τους (Κουρτούμη-Χαντζή, ό.π., σελ. 270-276).

Με την είσοδό τους στην αγορά εργασίας οι Έλληνες βίωναν την αυστηρότητα των νόμων και τους περιορισμούς κατά την άσκηση των εμπορικών τους δραστηριοτήτων, οι οποίοι συχνά υπαγορεύονταν από τον ανταγωνισμό και τις πιέσεις που ασκούσαν στις δημοτικές αρχές οι Αμερικανοί πολίτες ή οι παλαιότερες μεταναστευτικές ομάδες (Κιτροέφ, 1999, σελ. 159-165). Η προθυμία των νεοφερμένων να εργαστούν με χαμηλότερα ημερομίσθια, η αποχή τους από τα εργατικά σωματεία και η χρησιμοποίησή τους από τους εργοδότες ως απεργοσπαστών συσώρευαν την οργή των Αμερικανών εργατών. Τα ξενοφοβικά αισθήματα υποδαυλιζόνταν από τις φήμες που κυκλοφορούσαν για την αμφίβολη ηθική τους, την εγκληματική τους ροπή, την αυξημένη παραβατικότητα και τις απειλητικές για τη δημόσια υγεία συνθήκες διαβίωσής τους (Abbott, 1909, σελ. 379-393· Fairchild, ό.π., σελ. 200-207). Αρνητικές προδιαθέσεις δημιουργούσαν το χαμηλό μορφωτικό επίπεδό τους, η άρνησή τους να μάθουν την αγγλική γλώσσα και να πολιτογραφηθούν και οι αυξημένες ροές των οικονομίων τους προς την Ελλάδα (Georgakas, 1987, σελ. 18, 22). Οι εναντίον τους αντιδράσεις κυμαίνονταν μεταξύ προσβλητικών χαρακτηρισμών, συχνών καταγγελιών στις αρχές αλλά και πογκρόμ διώξεων (Κιτροέφ, 1999, σελ. 163-165· Μελάς και Μελάς, 1917, σελ. 41, 51· Fairchild, ό.π., σελ. 130-132· Saloutos, 1964, σελ. 66-70).

Οι νέες αυτές κοινωνικές εμπειρίες υπήρξαν αναμφισβήτητα καθοριστικές για τη συγκρότηση της εθνοτικής ταυτότητας των Ελλήνων μεταναστών των αρχών του 20ού αιώνα. Η εθνοτική περιχαράκωση που ακολούθησε η πρώτη γενιά μέσα στους κατά βάση ανδρικούς εθνοτικούς θύλακες, τις «Greektowns», λειτούργησε αρχικά και ως ένα βαθμό προστατευτικά της ελληνικότητάς τους, υποχώρησε, ωστόσο, σταδιακά μπροστά στην αφομοιωτική δύναμη του αμερικανικού περιβάλλοντος (Τουρνάκης, 1923, σελ. 15-16). Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι οι ελληνικές εργατικές κοινότητες στις ΗΠΑ ήταν στην πραγματικότητα αρκετά πορώδεις και ανοιχτές στον κόσμο γύρω τους. Οι κοινοί εργατικοί αγώνες με άλλες μεταναστευτικές ομάδες και η ταξική και πολιτισμική αλληλεγγύη με μεταναστευτικούς πληθυσμούς οι οποίοι κατατάσσονταν από τους γηγενείς στους «Ανατολίτες», αποτελούν δείγματα της εξωστρέφειάς τους (Georgakas, 1987, σελ. 26, 47-48). Το εντεινόμενο κλίμα ξενοφοβίας μέσα στην αμερικανική κοινωνία μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, σε συνδυασμό με τις πιέσεις που δέχονταν από την ίδια την ομοσπονδιακή κυβέρνηση έδρασαν καταλυτικά στη διαδικασία εξαμερικανισμού τους. Όπως συνέβη και με τους υπόλοιπους Νοτιοευρωπαίους, η επιβολή των περιοριστικών μεταναστευτικών νόμων σήμανε το τέλος της μαζικής μετανάστευσης των Ελλήνων, ταυτόχρονα, όμως, και μια νέα περίοδο κοινωνικής ενσωμάτωσης όσων είχαν ήδη εγκατασταθεί.

5. Η διατλαντική κινητικότητα

Αντίθετα με τους πρώτους μελετητές της υπερατλαντικής ευρωπαϊκής μετανάστευσης, οι οποίοι είδαν τους μετανάστες να ριζώνουν και να αφομοιώνονται στην αμερικανική κοινωνία, υπό την ισχυρή μάλιστα πίεση του νέου περιβάλλοντος (Handlin, 1951-Thomas and Znaniecki, 1918), οι νεότερες μελέτες προσεγγίζουν τη μετανάστευση όχι ως μια δεσμευτική απόφαση ως προς τη διάρκεια ή τον τόπο εγκατάστασης. Εστιάζουν στο μεγάλο ποσοστό των παλινοστίσεων και των μετακινήσεων πίσω στην πατρίδα, θεωρώντας τες αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας των μεταναστεύσεων αυτής της περιόδου. Ωστόσο, η καταμέτρηση των παλινοστούντων μεταναστών ανά εθνικότητα επιχειρήθηκε από τις αμερικανικές αρχές μόνο μετά την 1η Ιουλίου του 1907, όχι χωρίς συγχύσεις και ελλείψεις.⁴ Το καθυστερημένο αυτό ενδιαφέρον σχετίζεται στενά με τη διάχυτη αμερικανική αντίληψη ότι η εγκατάσταση των μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες ήταν οριστική και αμετάκλητη, αντίληψη η οποία στηριζόταν στην αυτοεικόνα των Αμερικανών ως έθνος μεταναστών, καθώς και στο εθνικό αφήγημα της μοναδικότητας και της αφομοιωτικής δύναμης της αμερικανικής δημοκρατίας και του

4. Οι αμερικανικές στατιστικές καταχώριζαν στις παλινοστίσεις τα επαναλαμβανόμενα ταξίδια των εποχικών μεταναστών και ταξιδιωτών προς τις πατρίδες τους. Παρέλειπαν τις μετακινήσεις μέσω τρίτων χωρών και τα ταξίδια με εισιτήριο δεύτερης και πρώτης θέσης (Κουρτούμη-Χαντζή, ό.π., σελ. 55-57).

αμερικανικού πολιτισμού (Cinel, 1991, σελ. 96-97). Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, η έλλειψη στοιχείων από τις υπηρεσίες των κρατών καταγωγής των μεταναστών συνδέεται με την κοινή πεποίθηση ότι το μεταναστευτικό φαινόμενο ήταν προσωρινό και ότι αργά ή γρήγορα οι απόδημοι θα επέστρεφαν στη γενέτειρά τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Έκθεση της Βουλής (1906, σελ. 10) αμφισβητούσε ακόμα και την καταλληλότητα της χρήσης του όρου «μετανάστης» για τους Έλληνες, αφού, όπως υποστήριξε, το περιεχόμενο που οι λαοί της Βόρειας Ευρώπης απέδιδαν σε αυτόν ως «πρόσωπο[ν] το οποίον εγκαταλείπει την πατρώαν γην, ίνα εν τη ξένη ιδρύση νέαν πατρίδα» ήταν ακριβές για τη δική τους περίπτωση όχι όμως και για την ελληνική.⁵

Συνεπώς, το φαινόμενο της παλιννόστησης άρχισε να καταμετράται μόνο από τη στιγμή που απέκτησε «ορατότητα». Για τις αμερικανικές αρχές, ο μαζικός επαναπατρισμός των Νοτιοευρωπαίων μεταναστών που παρατηρούνταν από την πρώτη κυρίως δεκαετία του 20ού αιώνα αντιμετωπιζόταν ως «παθητικό» για την εθνική οικονομία, ταυτόχρονα και ως απειλή για την αμερικανική πολιτεία. Τα αμερικανικά κεφάλαια που συγκέντρωναν οι μετανάστες με το λιτό βίο τους διέφευγαν στα κράτη καταγωγής, ενώ η προσήλωσή τους στην πατρίδα τους ήγειρε υπόνοιες για τη νομιμοφροσύνη τους προς τις Ηνωμένες Πολιτείες. Αντίθετα, για τα κράτη προέλευσης η παλιννόστηση λειτουργούσε εφησυχαστικά, όταν αποκτούσε μαζικές διαστάσεις. Προσλαμβάνονταν ως τεκμήριο του πατριωτισμού και της διατήρησης της εθνικής ταυτότητας των μεταναστών, ισοδύναμο οικονομικών και πολιτισμικών ωφελημάτων και αντισταθμιστικό κεφάλαιο έναντι των πληθυσμιακών διαρροών και των ελλείψεων που προκαλούσε στο στράτευμα η αποδημία. Ωστόσο, το ποσοστό των παλιννοστήσεων δεν ήταν πάντα το αναμενόμενο και οι κατηγορίες των παλιννοστούντων όχι απαραίτητα οι επιθυμητές. Οι αφίξεις απόρων, φθισικών ή εξαπατημένων από τις ατμοπλοϊκές εταιρίες και εξαγριωμένων μεταναστών γεννούσαν ανησυχίες, όπως επίσης η απροθυμία επιστροφής πολλών στρατεύσιμων ή η σταδιακή πολιτογράφηση όσων παρέμεναν στην Αμερική.

Παρά τους όποιους περιορισμούς, τα υπάρχοντα αμερικανικά στατιστικά δελτία σε συνδυασμό με τις δευτερογενείς μαρτυρίες καταδεικνύουν ένα σταθερά υψηλό αριθμό παλιννοστήσεων Ευρωπαίων καθ' όλη τη διάρκεια της υπερπόντιας μετανάστευσης, με εκτίναξή του σε ιδιαίτερες ιστορικές συγκυρίες. Συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι μεταξύ 1880 και 1930 το ένα τέταρτο ή/και ένα τρίτο όλων των Ευρωπαίων μεταναστών στις ΗΠΑ επέστρεψαν προσωρινά ή μόνιμα στο κράτος καταγωγής τους, ενώ για την περίοδο 1908-1931 ο αριθμός των παλιννοστούντων υπολογίζεται στα 4.077.263 άτομα (Saloutos, 1956, σελ. 29· Wyman, 1993, σελ. 6, 74).

Στην περίπτωση των Ελλήνων μεταναστών οι οποίοι δήλωσαν ως τόπο μελλοντικής εγκατάστασης το ελληνικό κράτος, τα αμερικανικά στοιχεία για το διάστημα 1908-1924 τους κατατάσσουν σε υψηλή θέση μεταξύ των μεταναστευτικών ομάδων που

5. Ομοίως: *Νέον Άστν*, 13/02/1902· Κρίκος, 1915, σελ. 4-5. Βλ. αντίθετα τις πρώιμες επιφυλάξεις του Λυκούδη (1903, σελ. 10).

παλιννόστησαν, με συνολικό αριθμό τα 169.032 άτομα. Οι εδαφικές αλλαγές πάντως του ελληνικού κράτους και ο διπλός τρόπος καταχώρισης των Ελλήνων μεταναστών στις ΗΠΑ καθιστούν εξαιρετικά δύσκολο τον ακριβή υπολογισμό του ποσοστού των παλιννοστήσεων. Εκτιμάται, ωστόσο, ότι συνολικά και για τα έτη πριν το 1908 το ποσοστό δεν πρέπει να ξεπέρασε το 40% (Κιτροέφ, 1999, σελ. 131). Αν και οι ρυθμοί παλιννόστησης δεν υπήρξαν ομοιόμορφοι, οι περίοδοι 1911-1914 και 1919-1921 παρουσίασαν εξαιρετικά υψηλό αριθμό επαναπατρισμών (άνω των 10.000 ετησίως), με αποκορύφωμα τα έτη 1913 (30.603) και 1920 (20.314). Το πρώτο, ωστόσο, αξιοσημείωτο κύμα επιστροφής σημειώθηκε μεταξύ 1908-1910 (συνολικά 19.881 άτομα) και αποδόθηκε στην κρίση της αμερικανικής οικονομίας και στην ολοκλήρωση του μεταναστευτικού κύκλου για πολλούς από τους πρώτους μετανάστες, οι οποίοι είχαν αναχωρήσει στα τέλη του 19ου αιώνα. Με εξαίρεση το 1915 (9.775 παλιννοστούντες), στα υπόλοιπα χρόνια του Πολέμου τα ποσοστά κινήθηκαν πτωτικά, άρχισαν να μειώνονται εκ νέου μετά το 1922 (7.506 άτομα το έτος αυτό) και συρρικνώθηκαν μετά την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 (733 άτομα το 1930). Παρά τις αρχικές υποθέσεις ότι η οικονομική ύφεση θα ωθούσε σε μαζική αναχώρηση τους Έλληνες μετανάστες, ο βαθμός ενσωμάτωσής τους στην αμερικανική κοινωνία και οι συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα απέτρεψαν αυτή την επιλογή. Στα χρόνια του Νιου Ντηλ τα ποσοστά των παλιννοστήσεων έφτασαν στα χαμηλότερα ποσοστά (402 άτομα το 1935) (Saloutos, 1956, σελ. 52).

Για την περίοδο πριν από το 1908, οι όποιοι υπολογισμοί του αριθμού των παλιννοστήσεων θεωρούνται εξαιρετικά επισφαλείς λόγω της έλλειψης επίσημων στατιστικών στοιχείων. Οι εκτιμήσεις, ωστόσο, για σαφώς μικρότερες τάσεις παλιννόστησης δείχνουν να δικαιολογούνται από τις δυσκολίες που παρουσίαζε το υπερατλαντικό ταξίδι πριν το 1905 και την καθιέρωση της απευθείας σύνδεσης με την Αμερική του λιμανιού της Πάτρας, καθώς επίσης και από το ελάχιστο χρονικό διάστημα διαμονής και εργασίας στις Ηνωμένες Πολιτείες που προϋπέθετε η –μερική έστω– ικανοποίηση του μεταναστευτικού σχεδίου των πρώτων αποδήμων.⁶

Η απουσία επίσημων κρατικών μετρήσεων της διατλαντικής κινητικότητας δεν επιτρέπει την εξαγωγή επιμέρους συμπερασμάτων για τη γεωγραφική προέλευση των Ελλήνων ταξιδιωτών. Το γεγονός, όμως, ότι στην πλειονότητά τους οι μετανάστες κατάγονταν από τις επαρχίες της Πελοποννήσου και διευκολύνονταν από την τακτική ακτοπολική σύνδεση των λιμανιών της με την Αμερική συνηγορεί υπέρ της άποψης ότι η παλινδρομη κίνηση υπήρξε εντονότατη προς αυτό το γεωγραφικό διαμέρισμα. Η παρουσία των Πελοποννησίων στις ιδιαίτερες πατρίδες τους επιβεβαιώνεται, άλλωστε, από τον τοπικό Τύπο, τους ξένους περιηγητές και τους μελετητές της περιόδου.

Η διατλαντική κινητικότητα των Ελλήνων μεταναστών θα πρέπει να συνδεθεί με τις δεσμεύσεις τους απέναντι στην οικογένεια και την κοινότητα. Όπως έχει παρατηρηθεί

6. Η Έκθεση Ρέπουλη (ό.π., σελ. 12-18) υπολογίζει ότι την περίοδο 1891-1911 σε σύνολο 210.000 Ελλήνων μεταναστών παλιννόστησαν στο ελληνικό κράτος περίπου 60.000 άτομα.

ο Τσουκαλάς (1994, σελ. 28), η μετανάστευση-παλιννόστηση «ανταποκρ[ινόταν], σε μεγάλο τουλάχιστον βαθμό, σε ένα καθολικό εσωτερικευμένο σύστημα κοσμοποραστάσεων που ενυπ[ήρχε] στους μετανάστες από την αρχή». Η επάνοδος αποτελούσε δηλαδή δέσμευση της πλειονότητας, προϋπόθεση της οποίας, όμως, αποτελούσε η επίτευξη του οικονομικού οικογενειακού στόχου. Αν τουλάχιστον το 60% των αποδήμων παρέμεινε τελικά στις ΗΠΑ εξαιτίας των επαγγελματικών υποχρεώσεων και των δεσμών που δημιούργησε μέσα στην αμερικανική κοινωνία, το υπόλοιπο ποσοστό δεν επέστρεψε απαραίτητα για να εγκατασταθεί μόνιμα ούτε επειδή είχε καταφέρει να ανταποκριθεί επιτυχώς στον οικονομικό σχεδιασμό της οικογένειας. Η μεταναστευτική εμπειρία δεν είχε οπωσδήποτε για όλους ούτε τέλος ούτε πάντα αίσιο χαρακτήρα. Δεν υπέκειτο αποκλειστικά σε απρόσωπες δομικές δυνάμεις, δεν αποτελούσε όμως και μια απόλυτα ατομική ορθολογική διαδρομή. Περιλάμβανε σε πολλές περιπτώσεις αρκετά διατλαντικά ταξίδια μέχρι την επιλογή του τελικού τόπου εγκατάστασης. Όπως ακριβώς τα αίτια μετάβασης στο Νέο Κόσμο ήταν σύνθετα και πολλαπλά, εξίσου πολυδιάστατη ήταν και η πραγματικότητα της φυγής από αυτόν (Wyman, ό.π., σελ. 14, 123-124).

Μια «δυναμική συγκυριών», ένας συνδυασμός δηλαδή προσωπικών κινήτρων, οικογενειακών δεσμεύσεων και οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών στις χώρες υποδοχής και καταγωγής ενθάρρυναν τον μετανάστη να ταξιδεύσει πίσω στην πατρίδα με στόχο την οριστική εγκατάσταση ή την προσωρινή παραμονή (Cinél, ό.π., σελ. 111-121· Morawska, 1991, σελ. 278-279· Saloutos, 1956, σελ. 29-49· Wyman, ό.π., σελ. 74-98·). Υποκινούμενος από τα συμφέροντα, τις ανάγκες και τις φιλοδοξίες του, συχνά, όμως, και από τα συναισθήματά του, αξιολογούσε τα οφέλη και τις ζημιές της παραμονής στις Ηνωμένες Πολιτείες και αποφάσιζε την επίσπευση ή την περαιτέρω αναβολή του ταξιδιού. Οι πραγματικοί λόγοι εγκατάλειψης της «Γης της Επαγγελίας» δεν ομολογούνταν πάντοτε, συχνά συγκαλύπτονταν και αρκετές φορές ωραιοποιούνταν. Η πρόσληψη του «Αμερικάνου» ως επιτυχημένου οικονομικά ήταν τόσο ισχυρή στην ελληνική επαρχία, σε μεγάλο βαθμό και λόγω του Τύπου, ώστε να απωθούνται οι πραγματικές εμπειρίες και οι διαφορετικές ανάγκες των παλιννοστούντων. Οι τελευταίοι, προσπαθώντας να ανταποκριθούν στις προσδοκίες των συμπατριωτών τους, υιοθετούσαν σε μεγάλο βαθμό τους ρόλους που εκείνοι τους απέδιδαν (Λαλιώτου, ό.π., σελ. 151).

Οι ρυθμοί της αμερικανικής οικονομίας κατά τη χρονική στιγμή άφιξης του μετανάστη και οι ευκαιρίες απασχόλησης, ο ανταγωνισμός με τις υπόλοιπες εθνικές ομάδες, η προσαρμοστικότητα του ατόμου, τα οικογενειακά και εθνοτοπικά δίκτυα μετακίνησής του καθόριζαν την απορρόφηση και την κινητικότητα του μέσα στην αμερικανική αγορά εργασίας, άρα και τη διάρκεια παραμονής του στο Νέο Κόσμο (Βεντούρα, 1994, σελ. 56-58). Οι οικονομικές δυσκολίες, οι επαγγελματικές αποτυχίες και κυρίως η ανεργία που προκαλούσαν η μεταβλητή ζήτηση και ο ανταγωνισμός στους τομείς της αμερικανικής οικονομίας, όπου ως ανειδίκευτοι οι νέοι μετανάστες κατευθύνονταν, ανέτρεπαν τα αρχικά σχέδια, ενώ τα εργατικά ατυχήματα και η κλονισμένη υγεία επέσπευδαν την

επιστροφή. Οποσδήποτε, όμως, ούτε η οικονομική επιτυχία ούτε η αποτυχία προδίκαζαν την εγκατάλειψη της Αμερικής. Η πρώτη συνήθως δημιουργούσε οικονομικούς δεσμούς και υποχρεώσεις στο νέο περιβάλλον, ενώ η δεύτερη ελπίδες για ανάκαμψη και ηθικές αναστολές για την άμεση επάνοδο.

Στα υπερωκεάνια που κατευθύνονταν προς την Ελλάδα μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο επέβαιναν αρκετοί μετανάστες με σαφώς βελτιωμένη οικονομική κατάσταση σε σχέση με το παρελθόν, οι οποίοι συνήθως επέστρεφαν με εισιτήριο δεύτερης θέσης για να επενδύσουν ή να αποταμιεύσουν τα μικροκεφάλαιά τους στη γενέτειρα και να παντρευτούν (Saloutos, 1956, σελ. 53-54). Με την επιλογή της παλιννόστησης εκδήλωναν την προτίμησή τους σε έναν πιο παραδοσιακό και εύκολο γι' αυτούς τρόπο ζωής και εργασίας στην πατρίδα από την αφομοίωση στις αμερικανικές βιομηχανικές μεγαλουπόλεις και φυσικά την προσήλωσή τους στους οικογενειακούς και κοινοτικούς δεσμούς (Hoerder, 2002, σελ. 344· Saloutos, ό.π., σελ. 45-46). Με εισιτήριο τρίτης θέσης ταξίδευαν απολυμένοι εργάτες και υπάλληλοι όπως και μικροεπιχειρηματίες οι οποίοι πλήττονταν από τις διακυμάνσεις της αμερικανικής οικονομίας και έχαναν τα κέρδη τους από τις πτωχεύσεις των Τραπεζών. Το δρόμο της επιστροφής ακολουθούσαν αναγκαστικά όσοι απορρίπτονταν από τις αμερικανικές αρχές επειδή δεν πληρούσαν τα κριτήρια εισόδου στο αμερικανικό κράτος. Για πολλούς μετανάστες η εμπειρία στο Νέο Κόσμο αποκτούσε αρνητικό πρόσημο καθώς ισοδυναμούσε αποκλειστικά με εργασιακή εκμετάλλευση, συνήθως από συμπατριώτες πράκτορες και εργοδότες, σκληρό ανταγωνισμό με τις υπόλοιπες εργατικές ομάδες για το μεροκάματο και δυσκολία προσαρμογής στους βιομηχανικούς ρυθμούς ζωής και εργασίας. Απογοητευμένοι από τις επαγγελματικές αποτυχίες, τις σκληρές συνθήκες διαβίωσης, τη μοναξιά και την εθνολογική περιχαράκωση απέναντι σε ένα περιβάλλον τελείως διαφορετικό πολιτισμικά και αρκετά εχθρικό επέστρεφαν στην πατρίδα για να εγκατασταθούν οριστικά (Κιτρορέφ, 1999, σελ. 159-165).

Μια ειδική κατηγορία παλιννοστούντων αποτέλεσαν και οι εθελοντές στρατιώτες, οι οποίοι συμμετείχαν στις πολεμικές συρράξεις του ελληνικού κράτους. Το ηθικό χρέος προς την πατρίδα δεν παρέλειπαν να τους το υπενθυμίζουν με τα γράμματά τους οι συγγενείς, οι ομογενειακές εφημερίδες, τα εθνοτοπικά σωματεία, οι εκπρόσωποι των κοινοτήτων της Αμερικής και της *Πανελληνίας Ένωσης*. Τον πατριωτισμό των μεταναστών ενίσχυαν και οι κυβερνητικοί παράγοντες ή οι «εθναπόστολοι», οι οποίοι επισκέπτονταν κατά καιρούς την Αμερική για προπαγανδιστικούς σκοπούς (Παπαδόπουλος, 2008, σελ. 171-185· Saloutos, 1956, σελ. 36-37). Αν και οι πρωτοβουλίες αυτές ήταν αποσπασματικές και δεν εντάσσονταν στο πλαίσιο ενός οργανωμένου κρατικού σχεδίου παλιννόστησης, συντηρούσαν το εθνικό φρόνημα των μεταναστών, καλλιεργούσαν την προσήλωσή τους στην αλυτρωτική ιδεολογία και άφηναν ανοιχτό το ενδεχόμενο επανόδου στην πατρίδα, όπως μαρτυρούν τα δύο ρεύματα επιστροφής: ένα μικρότερο κατά τον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897 και ένα μαζικότερο κατά

τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων. Αν και ο συνολικός αριθμός τους είναι ανεξ ακρίβως, πηγές αναφέρουν 2.000-3.000 μετανάστες στην πρώτη περίπτωση και 42.000 στη δεύτερη (Μπούρας, 1904, σελ. 111· Saloutos, 1956, σελ. 35-40).⁷ Οι εθελοντές στους Βαλκανικούς, προετοιμασμένοι οι περισσότεροι στρατιωτικά στους εθελοντικούς λόχους των μεταναστευτικών κοινοτήτων τους, ταξίδεψαν κατά κύματα στην Ελλάδα με δικά τους έξοδα ή με χρηματοδότηση της ομογένειας, επισκέφθηκαν τα χωριά τους μετά τη λήξη των συρράξεων, παντρεύτηκαν και στην πλειονότητά τους αναχώρησαν εκ νέου για την Αμερική, συνοδευόμενοι συνήθως από τις συζύγους τους (Γαλάνης, 1917, σελ. 65· Μασκαλέρης, 1917, σελ. 96· Μηνόπουλος, 1917, σελ. 82· Ράπης, 1917, σελ. 109· Σπηλιωτόπουλος, 1917, σελ. 106).

Σε προσωπικό επίπεδο, οι οικογενειακές υποχρεώσεις και οι ισχυροί δεσμοί, επίσης, υποκινούσαν αρκετούς μετανάστες να ταξιδέψουν στα χωριά τους για να ρυθμίσουν κληρονομικές, στρατιωτικές και οικονομικές εκκρεμότητες, να επισκεφτούν τους γονείς, τις συζύγους και τα παιδιά τους ή να αποκαταστήσουν τις ανύπανδρες αδελφές (Γαλάνης, ό.π., σελ. 63· Δαμίρης, 1911, σελ. 21-22· Δημητρακόπουλος, 1917, σελ. 88· Δογάνης, 1917, σελ. 68-69· Μασκαλέρης, ό.π., σελ. 96· Μηνόπουλος, ό.π., σελ. 79· Saloutos, ό.π., σελ. 41-49). Η νοσταλγία, η πίεση από την οικογένεια, συχνά και η ανησυχία γι' αυτήν, την οποία προκαλούσαν οι φήμες που έφταναν στην Αμερική μέσω της αλληλογραφίας και των δικτύων, επιδρούσαν καθοριστικά πάνω στον μετανάστη ο οποίος επέστρεφε μετά από μακρά απουσία, συνήθως χωρίς να έχει προγραμματίσει το ταξίδι, συχνά όμως και χωρίς να έχει προαποφασίσει τη μόνιμη παραμονή ή τη νέα αναχώρησή του. Τις περισσότερες φορές πάντως ένα ταξίδι εξυπηρετούσε πολλαπλούς στόχους· στην περίπτωση μάλιστα των άγαμων ανδρών, ένας από αυτούς ήταν η εξεύρεση νύφης και η δημιουργία οικογένειας.

Το νεαρό της ηλικίας των μεταναστών, η έλξη που ασκούσε πάνω τους η ζωή στις πόλεις και φυσικά οι ευκαιρίες της αμερικανικής αγοράς εργασίας σε σύγκριση με τις δυσλειτουργίες της ελληνικής, ωθούσαν αρκετούς να αποφασίσουν εκ νέου το διάπλου του Ατλαντικού (Burgess, 1913, σελ. 182-184· Xenides, 1922, σελ. 80). Οι φοιτητές του Ανδρεάδη αναφέρονταν στα ισχυρά κίνητρα που είχαν οι μετανάστες να αφήσουν για δεύτερη φορά την πατρίδα τους, μεταξύ αυτών και η ανεπάρκεια των «αμερικανικών» κερδών για κάποια αξιόλογη επένδυση (Δημητρακόπουλος, ό.π., σελ. 90· Δογάνης, ό.π., σελ. 70· Μηνόπουλος, ό.π., σελ. 79-80). Αναχωρώντας συνήθως με την οικογένεια, παραλαμβάνοντας συχνά και κάποιο συγγενή ή συμπατριώτη, οι επιμετανάστες δημιουργούσαν νέα δίκτυα αλυσιδωτής μετανάστευσης προς την Αμερική.

Στην απόφαση της επανάληψης του υπερωκεάνιου ταξιδιού μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, οπωσδήποτε, προσμετρούσαν τα ανταγωνιστικά ναύλα και οι συχνές προσφορές των εταιριών, η συχνότητα των απευθείας δρομολογίων από τα ελληνικά λιμάνια και η

7. Στις 40.000-50.000 υπολόγιζε ο Burgess (1913, σελ. 85) τους έφεδρους και εθελοντές μετανάστες οι οποίοι συμμετείχαν στους Βαλκανικούς, ενώ ο Μαλαφούρης (1948, σελ. 108) στους 35.000 περίπου.

συγκριτική ασφάλειά τους. Η μεταφορά των δραστηριοτήτων της «Αυστροαμερικάνας» στο λιμάνι της Πάτρας το 1905 και η είσοδος στην αγορά της υπερατλαντικής επιβατικής ναυτιλίας μετά το 1907 τριών ελληνικών εταιριών, της «Ελληνικής Υπερωκεανείου Ατμοπλοΐας» του Μωραΐτη (1907-1908), της «Υπερωκεανείου Ελληνικής Ατμοπλοΐας» (1908-1912) και της «Εθνικής Ατμοπλοΐας» των αδελφών Εμπειρικού (1908-1937), συνέβαλαν στο να συρρικνωθεί σημαντικά η φυσική και νοητή απόσταση μεταξύ Ελλάδας και Αμερικής και να διευκολυνθεί σε μεγάλο βαθμό ο διάπλους του ωκεανού, ακόμα και γι' αυτούς οι οποίοι ταξίδευαν στην τρίτη θέση (Τουργέλη, 2019, σελ. 74-88).

Ο φόβος και η έντονη ανασφάλεια που βίωναν οι μετανάστες μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μπροστά στο κίνημα του «αυτοχθονισμού» (nativism) και οι πιέσεις εξαμερικανισμού τους αποτέλεσαν ισχυρό κίνητρο εγκατάλειψης της Αμερικής.⁸ Για πολλούς Νοτιοευρωπαίους μετανάστες, η Αμερική φάνταζε όλο και λιγότερο ως η «Γη της Ελευθερίας». Στην περίπτωση όσων έβλεπαν ούτως ή άλλως την παρουσία τους εκεί ως προσωρινή, η αίσθηση αυτή θα πρέπει να συνηγόρησε στην απόφαση της επιστροφής. Από την άλλη πλευρά, η Ελλάδα της Συνθήκης των Σεβρών υποσχόταν εργασιακές προοπτικές και ασφάλεια για εκείνους οι οποίοι δεν είχαν καταφέρει να αποκατασταθούν επαγγελματικά στην Αμερική. Το χαμηλό ποσοστό, άλλωστε, των πολιτογραφημένων Αμερικανών που επέστρεφε στην Ελλάδα δείχνει ότι άπαξ και γινόταν ο Έλληνας Αμερικανός πολίτης είχε περισσότερα κίνητρα να παραμείνει στην Αμερική.⁹

Ιδιαίτερα δελεαστικό εμφανίζεται να είναι στη δεκαετία του 1920 και το κόστος ζωής στην Ελλάδα, κυρίως για όσους είχαν καταφέρει να συγκεντρώσουν ένα επαρκές κεφάλαιο και ενδιαφέρονταν να το επενδύσουν σε αστικά ακίνητα. Πολλοί επανέκαμπταν δοκιμαστικά για να διερευνήσουν την ελληνική αγορά εργασίας και την προοπτική της μόνιμης εγκατάστασής τους, παράλληλα, όμως, να επιδείξουν και τα πλούτη τους στην τοπική κοινωνία και να εισπράξουν την κοινωνική αναγνώριση. Την ανάγκη διεκδίκησης μιας διακριτής θέσης στην τοπική κοινωνία παραδεχόταν στον Saloutos (1956, σελ. 48), στις αρχές της δεκαετίας του 1950, ένας Ελληνοαμερικανός παλιννοστών ιδιοκτήτης καθαριστηρίων: «Εδώ είμαι βασιλιάς, στις Ηνωμένες Πολιτείες ήμουν ένα τίποτα». Οι «αμφιταλαντευόμενοι μετανάστες» (Cinel, ό.π., σελ. 120-121), εκείνοι δηλαδή οι οποίοι διέσχισαν αρκετές φορές τον Ατλαντικό μέχρι να κατασταλάξουν στο κράτος της μόνιμης εγκατάστασης, υποκινούνταν οπωσδήποτε από οικονομικά κίνητρα, συχνά, όμως, και από ψυχολογικούς λόγους. Η έλλειψη προστατευτικών θεσμών και εμπορικής πίστης στην ελληνική αγορά αποθάρρυνε την επένδυση των μεταναστευτικών κεφαλαίων, οδήγούσε συχνά σε ατυχείς επαγγελματικές συνεργασίες και στην κατασπατάληση

8. Πρόκειται για κίνημα που αναπτύχθηκε στις ΗΠΑ με κύριο στόχο την πρόσπιση των λευκών «αυτοχθόνων». Για τις ρατσιστικές επιθέσεις που δέχονταν οι μεταναστευτικές ομάδες βλ. Georgakas, 1987, σελ. 45-46· Wyman, ό.π., σελ. 99-124.

9. Ενδεικτικά για το έτος 1920, σε σύνολο 20.314 Ελλήνων παλιννοστώντων μόνο 158 είχαν αποκτήσει αμερικανική ιθαγένεια (Saloutos, 1956, σελ. 51).

των «αμερικανικών» αποταμιεύσεων, εξαναγκάζοντας πολλούς μετανάστες, παρά την αρχική τους απόφαση και πρόθεση, να αναχωρήσουν εκ νέου για την Αμερική (Saloutos, ό.π., σελ. 74-87). Πρόσθετο δέλεαρ αποτελούσαν τα ήθη και ο σύγχρονος τρόπος ζωής στις αμερικανικές μεγαλουπόλεις, καθώς και η συνεχής σύγκριση με τους θεσμούς και τις συνήθειες της πατρίδας.

Την παλίνδρομη κίνηση μεταξύ Αμερικής και Ευρώπης ευνοούσε ασφαλώς και η πολιτική των «ανοικτών θυρών» που εφάρμοσε η αμερικανική κυβέρνηση την περίοδο 1880-1924. Προτού αρχίσουν να εφαρμόζονται οι ποιοτικοί και ποσοτικοί περιορισμοί στη μεταναστευτική κίνηση, ο Έλληνας μετανάστης μπορούσε να θέτει σε εφαρμογή το σχέδιο εργασίας και πλουτισμού στην Αμερική και άμεσης επιστροφής στην Ελλάδα. Η υλοποίηση του στόχου περιλάμβανε βέβαια ανατροπές, όπως επ' αόριστον παραμονή στην Αμερική, άμεση επιστροφή λόγω προβλημάτων υγείας, ανεργίας και απορίας, νέα αναχώρηση ή απλή επίσκεψη στην πατρίδα. Όπως σχολίαζε επαρχιακό περιοδικό στο Μεσοπόλεμο, μέχρι το 1920

*«ο Έλλην εβιάδιζεν ανεργάτιστος εν Αμερική, χωρίς να έχη διαμορφώση κανέν απολύτως πρόγραμμα, συγκείμενον είτε εις το να παλιννοστήση μίαν ημέραν και εγκατασταθή οίκαδε είτε εις το να σταθεροποιήση και μονιμοποιήση την θέσιν του εν Αμερική. Και η θέσις του Έλληνος μέχρι της εποχής εκείνης ήτο ούτω ρευστή, τρόπον τινά και πάντοτε ευμετάβλητος».*¹⁰

Μετά το 1924 η άδεια εισόδου στην Αμερική επιτρεπόταν μόνο στους Αμερικανούς πολίτες. Για τους Ελληνοαμερικανούς, οι οποίοι πληρούσαν τον παραπάνω όρο η μετάβαση στην Ελλάδα εξυπηρετούσε όχι μόνο οικογενειακές και προσωπικές ανάγκες αλλά και επαγγελματικές και κοινοτικές υποχρεώσεις. Το οικογενειακό ταξίδι απέβλεπε αρκετά συχνά και στην ικανοποίηση των εκπαιδευτικών αναγκών των παιδιών, πολλά από τα οποία έρχονταν για να φοιτήσουν στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο και στα ελληνικά σχολεία. Καθώς μάλιστα στο Μεσοπόλεμο τα υπερωκεάνια ταξίδια είχαν καταστεί αρκετά ευχάριστη και σταδιακά όλο και πιο πολυτελής εμπειρία, η επίσκεψη στην πατρίδα μετατρεπόταν σε δραστηριότητα αναψυχής, την οποία μπορούσαν να βιώσουν εκτός από τους ευκατάστατους επιχειρηματίες και πολλοί Ελληνοαμερικανοί μικροαστοί στο πλαίσιο των οργανωμένων εκδρομών των συλλόγων τους. Ακολουθώντας τις νέες ταξιδιωτικές τάσεις της εποχής, αποβιβάζονταν στα λιμάνια της Πάτρας και του Πειραιά για να επισκεφτούν τα χωριά τους και να περιηγηθούν σε ελληνικά αξιοθέατα (Τουργέλη, 2019, σελ. 205-218).

Την ίδια περίοδο συχνά ήταν τα ταξίδια προς την Αμερική και από οικογενειακά μέλη που ζούσαν στην πατρίδα και επιθυμούσαν να επισκεφτούν τους απόδημους συγγενείς

10. *Νέα Από Την Ελλάδα*, 64, 5^{ος}/1931, σελ. 225.

τους. Σε πολλές περιπτώσεις βέβαια το ταξίδι μετατρεπόταν σε μετανάστευση, αφού ανύπαντρες αδελφές των αποδήμων παντρεύονταν με Ελληνοαμερικανούς και εγκαθίσταντο οριστικά στην Αμερική, ενώ ηλικιωμένοι ή χήροι γονείς γηροκομούνταν από τα απόδημα παιδιά τους. Το δρόμο της μετανάστευσης ακολουθούσαν οι νύφες «μέσω αλληλογραφίας ή φωτογραφίας», καθώς και οι γυναίκες και τα παιδιά των Ελληνοαμερικανών στο πλαίσιο της οικογενειακής επανένωσης.

